

Review Article

Exploring Emerging Migration Patterns, 2014-2024: A Systematic Review Approach

Hassan Fakhri Zadeh¹ , Hossein Akbari^{2*} , Gholamreza Hasani Darmian³ ¹ PhD Candidate in Economic Sociology and Development, Department of Social Sciences, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.² Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.³ Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 09 February 2025

Accepted: 11 August 2025

Published: 01 September 2025

Keywords:

Multi-stage migration patterns,
Systematic review,
Transit migration,
Onward migration,
Migrant agency.

ABSTRACT

In recent decades, structural and policy changes have produced new migration patterns beyond traditional linear frameworks. Using a systematic review method and analyzing 14 selected articles (published since 2014), this study reveals that multi-directional and multi-stage migration has increasingly replaced traditional binary models, leading to more complex and diverse migratory trajectories. Structural factors, such as stricter border policies and enhanced security controls, have significantly reshaped migration patterns. However, instead of halting flows, these restrictive measures often divert migration toward high-risk, informal routes, making patterns more complex and their outcomes more contradictory. Simultaneously, migrant agency is highlighted by individual-level factors, shaping a step-by-step decision-making process. Furthermore, the dominant, often Eurocentric, macro-narratives of migration tend to overlook internal and regional dynamics. Evidence highlights the growing importance of intra-continental and multi-stage (South-South) migrations in shaping current global trends. In Iran, too—given the long-standing presence of Afghan migrants and frequent fluctuation in national migration policies—similar multi-stage patterns are emerging. In conclusion, the findings suggest that recognizing the multi-directional and processual nature of modern migration is essential for a realistic understanding of migration today. The study highlights the critical need for adopting flexible, nuanced, and multidimensional approaches to migration policymaking.

Introduction

In recent decades, the phenomenon of migration has shifted away from classical and linear patterns, becoming one of the most complex and dynamic global processes. Earlier studies often analyzed migration using simplified dualistic frameworks such as origin-destination, forced-voluntary, or legal-illegal. While these linear models helped describe

*Corresponding author: Hossein Akbari. Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

E-mail address: h-akbari@um.ac.ir

E-ISSN: 2008-3742/© Population Association of Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Cite this article:

Fakhri Zadeh, H., Akbari, H., & Hasani Darmian, G. (2025). Exploring Emerging Migration Patterns, 2014-2024: A Systematic Review Approach. *Journal of Population Association of Iran*, 20(39), 209-231.

<https://doi.org/10.22034/jpai.2025.2050964.1396>

traditional waves of migration, they fall short in explaining the current reality, where migration involves multi-stage and complex pathways. Structural factors—such as increasingly restrictive border policies and heightened security controls—combined with individual agency and step-by-step decision-making by migrants, have led to the emergence of new migration patterns that cannot be adequately explained by traditional analytical frameworks.

Recognizing this shift, the present study suggests that restrictive migration policies do not necessarily stop migration flows; instead, they tend to complicate migration patterns and generate contradictory outcomes. Moreover, the dominant Eurocentric and grand narrative of migration have often ignored internal and regional dynamics, particularly South-South migration flows. In the case of Iran, given the long-standing presence of Afghan migrants and the fluctuating nature of migration-related policies, phenomena resembling stepwise migration patterns are emerging.

Against this backdrop, the study employs a systematic review approach to address the following key question: What are the main features of emerging migration patterns identified in research since 2014? Specifically, the paper explores the driving factors, outcomes, and Iran's role within these new trends. The conceptual framework is based on the "stepwise migration" model, which highlights the interaction between structural forces (such as policies and conflict) and migrant agency (like personal decisions and social networks). This model views migration not as a one-time event but as an ongoing process involving pauses, secondary relocations, and ongoing decision-making.

Methods and Data

This study uses a systematic review methodology to analyze emerging migration patterns. The systematic review approach seeks to comprehensively identify, assess, synthesize, and integrate all relevant studies on a specific topic to develop an accurate typology of migration patterns and trends. Data collection and analysis were carried out following the PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) protocol.

In the initial phase, a set of targeted keywords—including transit migration, circular migration, fragmented migration, immobility, irregular migration, secondary movement, and stepwise migration—was used to search international databases including Web of Science, Scopus, Wiley, Science Direct, Springer, and EBSCO. This initial search yielded 373 articles. After removing duplicates, 332 articles remained for preliminary screening. In the next step, reviewing the abstracts led to the exclusion of 109 irrelevant articles. Among the remaining 223 articles, full-text evaluations excluded 138 additional studies.

The exclusion criteria included: articles not written in English, studies published before 2014, those focusing on classical or binary migration models, internal migration, or topics such as integration or climate change without a direct link to migration patterns. Ultimately, 14 articles directly addressing emerging migration patterns were selected for the final qualitative review and analysis.

Findings

The analysis of the 14 selected articles revealed a paradigmatic shift in migration studies over the past decade, shifting from binary models to fragmented, multi-dimensional approaches. The traditional linear and static origin–destination framework is increasingly replaced by a dynamic, multi-step, and non-linear perspective. The emerging migration patterns identified in this review include transit migration, irregular migration, fragmented migration, circular migration, stepwise migration, and secondary movements. These patterns challenge classical migration concepts, emphasizing the processual, complex, and multi-dimensional nature of human mobility.

The driving forces behind these new patterns can be analyzed at two interrelated levels: structural and agentive. On the structural level, key determinants include restrictive border policies, the securitization of migration, the externalization of border control, and political and economic crises. Instead of stopping migration flows, such measures have diverted them toward informal and high-risk routes, inadvertently strengthening human smuggling networks.

At the agentive level, migrants are not passive actors. Instead, they actively resist constraints and employ creative strategies to navigate their journeys, relying on personal resources, transnational social networks, and communication technologies. The dynamic interaction between structure and agency forms the core of these new migration patterns, highlighting a more nuanced understanding of migration in contemporary contexts.

The consequences of these emerging migration patterns are both complex and contradictory. On one side, there are disruptive outcomes such as increased migration-related risks, exposure to violence, detention, and prolonged periods of liminality and uncertainty. On the other side, empowering outcomes have also been documented, including the growth of informal economies in transit regions, the development of collective identities, skill acquisition, greater awareness and agency among migrants, and the creation of resistance strategies. These findings indicate that single-faceted policy approaches are inadequate to address the diverse nature of modern migration. In the case of Iran, evidence suggests that, due to legal and economic restrictions, some Afghan migrants see the country not as a final destination but as a temporary transit point within a broader multi-stage migration pathways toward other countries. This highlights the increasing prevalence of multi-stage migration patterns within this population.

Discussion and Conclusion

This study, based on a systematic review of recent literature, reveals a major shift in migration patterns—from traditional linear and binary models (e.g., origin–destination models) to complex, dynamic, and fragmented models, including transit migration, stepwise migration, and fragmented mobility. This transformation is the result of an ongoing interaction between macro-level structures (like restrictive border policies and political and economic instability) and micro-level migrant agency (such as incremental decision-making, use of transnational networks, and digital technologies).

The findings challenge the common view of migrants as passive victims, showing instead that migrants are active agents who adapt, change routes, and seek alternatives when faced with obstacles. This new view highlights the need for more detailed and layered migration policies that consider both structural factors and migrants' strategic agency.

The findings of this study have important implications for policymaking and future research in Iran. First, control-focused policies centered solely on border closures have proved not only ineffective in stopping migration flows but also produced unintended consequences, including diversification of informal routes and heightened human risks. This highlights the need for multidimensional, flexible, and evidence-based migration policies that recognize and incorporate migrant agency. Second, although some domestic studies have implicitly examined certain dynamics among Afghan migrants in Iran, there remains a clear research gap in systematically analyzing multi-stage migration patterns in Iran. Future research in Iran should go beyond the narrow focus on traditional migration models and instead explore the following areas:

1. Conducting longitudinal and qualitative studies to better understand stepwise migration trajectories and patterns of temporary return;
2. Investigating the role of social networks and digital technologies in shaping migrants' decision-making processes;
3. Critically assessing the impact of domestic policies—particularly the shifting policies toward Afghan migrants—on the formation of complex migration patterns.

Employing qualitative methods such as in-depth interviews and ethnography can offer a deeper understanding of migrants' lived experiences and adaptive strategies within the Iranian context.

Ultimately, a detailed understanding of these emerging migration patterns is essential for designing more humane and effective migration policies—policies that minimize human costs while leveraging economic and cultural opportunities.

مقاله مروری

واکاوی الگوهای جدید مهاجرت، ۲۰۲۴-۲۰۱۴؛ مبتنی بر رویکرد مرور نظامند

حسن فخری‌زاده^۱، حسین اکبری^{۲*}، غلامرضا حسنی درمیان^۳

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

^۲ دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

^۳ دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

چکیده

در دهه‌های اخیر به واسطه تغییرات ساختاری و سیاستی، الگوهای تازه‌ای از مهاجرت شکل گرفته است که صرفاً در چارچوب خطی قابل تبیین نیست. یافته‌های این پژوهش با روش مرور نظام‌مند و با تحلیل ۱۴ مقاله منتخب نشان داد که مهاجرت چندشقی و چندمرحله‌ای جایگزین الگوهای دوشقی شده و مسیرهای متنوعی پدید آمده‌اند. عوامل ساختاری همچون سخت‌تر شدن سیاست‌های مرزی، کنترل‌های امنیتی و ... تغییرات اساسی در الگوهای مهاجرت ایجاد کرده‌اند؛ عوامل فردی نیز تصمیم‌گیری گام‌به‌گام مهاجران را برجسته‌تر نموده است. این الگوهای نوظهور، از جمله افزایش مخاطرات و هزینه‌های قاچاق در کنار افزایش فرصت‌های شغلی و پویایی اقتصادی در مناطق عبوری و کشورهای مقصد، به‌وضوح نشان می‌دهد که سیاست‌های محدودکننده مهاجرتی لزوماً موجب توقف جریان‌های مهاجرت نمی‌شوند؛ بلکه الگوهای مهاجرت را پیچیده‌تر و پیامدهای آن را متناقض‌تر می‌نمایند. نگاه کلان‌روایت (اروپامحور) به مهاجرت، بخشی از پویایی‌های درونی و منطقه‌ای را نادیده گرفته است؛ درحالی‌که شواهد نشان می‌دهد مهاجرت‌های درون‌فاره‌ای و چندمرحله‌ای (جنوب-جنوب) سهم بسزایی در شکل‌گیری روندهای جدید دارد. در ایران نیز با حضور طولانی مهاجران افغانستانی و تغییرات مستمر سیاستی، پدیده‌هایی مشابه در حال شکل‌گیری است. یافته‌ها نشان می‌دهد تحلیل واقع‌گرایانه پدیده مهاجرت، نیازمند توجه به الگوهای چندشقی و فرایندی و اتخاذ رویکردهای منعطف و چندبعدی در سیاست‌گذاری است.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۱

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۱۰

واژگان کلیدی:

الگوهای دوشقی مهاجرت،
الگوهای چندشقی مهاجرت،
مرور نظام‌مند،
مهاجرت عبوری،
مهاجرت رو به جلو.

مقدمه و بیان مسئله

در دهه‌های اخیر، مهاجرت در اشکال گوناگون به‌عنوان یکی از تعیین‌کننده‌ترین روندهای جهانی مطرح بوده است. با این حال، بخش قابل توجهی از ادبیات موجود، پدیده مهاجرت را در چارچوبی دوگانه، ساده‌سازی می‌کند مثلاً: تمایز مبدأ/مقصد، اجباری/داوطلبانه یا قانونی/غیرقانونی. چنین الگوهای خطی، اگرچه برای توصیف موج‌های مهاجرتی کلاسیک (نظیر مهاجرت‌های بزرگ کاری یا پناهندگی) مفید بوده‌اند؛ اما برای تحلیل وضع کنونی، که مهاجرت‌ها از مسیرهای پیچیده و چندمرحله‌ای شکل می‌گیرند، ناکافی به نظر می‌رسد.

*نویسنده مسئول: حسین اکبری. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

رایانامه: h-akbari@um.ac.ir

استاد به این مقاله: فخری‌زاده، حسن؛ اکبری، حسین؛ حسنی درمیان، غلامرضا (۱۴۰۴). واکاوی الگوهای جدید مهاجرت، ۲۰۱۴-۲۰۲۴؛ مبتنی بر رویکرد مرور نظام‌مند، نامه

انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۲۰ (۳۹)، ۲۰۹-۲۳۱. <https://doi.org/10.22034/jpai.2025.2050964.1396>

تجربه ایران نیز از این قاعده مستثنا نیست؛ چنان‌که ورود و اقامت طولانی‌مدت مهاجران افغانستانی، در کنار نوسان‌های قانونی درباره صدور اقامت یا اجازه کار، نشان می‌دهد مهاجرت تنها به یک جابه‌جایی ساده از مبدأ به مقصد خلاصه نمی‌شود. بنابراین تعدادی از پژوهشگران داخلی طی تحقیقات‌شان (برای نمونه *زندنی ناوگران و همکاران، ۱۴۰۲ الف*؛ *زندنی ناوگران و همکاران، ۱۴۰۲ ب*؛ *عباسی‌شوازی و همکاران، ۱۳۹۵*؛ *صادقی و عباسی‌شوازی، ۱۳۹۵*؛ *سجادپور و جمالی سوسفی، ۱۳۹۵*؛ *صادقی و همکاران، ۱۳۹۸*؛ *محمدی و صادقی، ۱۳۹۸*؛ *میرزائی، ۱۳۹۶، ۱۳۹۸*) نشان داده‌اند که الگوهای مهاجرتی در ایران، به‌ویژه برای مهاجران افغانستانی، به تدریج شکل پیچیده‌تری به خود گرفته است.

پیامدهای مدل خطی و ایستای مهاجرت، منجر به نظارت‌های شدید مرزی، مهاجرت‌ستیزی^۱ و نهایتاً طرد و اخراج مهاجران می‌گردد. این الگو ضمن افزایش هزینه‌های انسانی مهاجرت، هزینه‌های اقتصادی مهاجرت را نیز افزایش می‌دهد. علاوه بر این در چنین وضعیتی شبکه‌های قاچاق انسان گسترده‌تر و فعال‌تر خواهد شد و این شبکه‌ها مسیرهای مخاطره‌آمیزتر و خلاقانه‌تری را برای سفر مهاجران ارائه خواهند نمود (EUA, 2022; MMC, 2021, 2022).

برای اجتناب از این الگوهای خطی و استاتیک، هم‌اکنون مطالعات حوزه مهاجرت به دنبال فهم عمیق‌تری از روندها و فرایندهای شکل گرفته مهاجرتی در بسترهای مختلف می‌باشند هر چند که به بعضی از این الگوهای جدید نیز نقدهایی وارد است (Kaytaz, 2016; Schapendonk, 2021; Donini, Monsutti, & Scalettari, 2016; Godin & Dona, 2021; Missbach, 2019; Duvell, 2014). بنابراین به دلیل شرایط پیچیده مهاجرت برای فهم بهتر الگوهای مهاجرتی آنها ضرورت دارد که در طراحی پرسش‌ها و مکانی که پژوهش میدانی در آن صورت می‌پذیرد، دقت و توجه عمیق‌تری داشته باشیم. بعضی از پژوهشگران حوزه مهاجرت به لایه‌های عمیق‌تر، کم‌تر شناخته‌شده و مهم‌تر این مسئله نیز پرداخته‌اند. به‌عنوان نمونه پدیده‌ای همچون بی‌حرکی و بی‌حرکی اجباری (Carling, 2002; Carling & Schewel, 2017; Schewel, 2019; De Haas, 2010, 2021) که می‌تواند اهمیتی برابر و شاید بیشتر از خود تحرک و مهاجرت داشته‌باشد که در مطالعه حاضر نیز بر آن تأکید می‌شود.

بدون شناسایی و درک الگوهای مهاجرتی، هرگونه اجرای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مهاجرتی با چالش‌های جدی مواجه خواهد شد و پیامدهای آن نیز افزایش هزینه‌های مهاجرتی هم برای مهاجران و هم برای کشورهای مهاجرپذیر می‌باشد. لذا به چند دلیل بررسی الگوهای مهاجرت برای جامعه مهم و ضروری است. اول اینکه ساختار جریان‌های مهاجرتی (و نیز عاملیت‌های مهاجران) از پویایی‌ها و دگرپذیری‌های نسبتاً بالایی برخوردار می‌باشد که ضرورت ردیابی و شناسایی این دینامیسم مهاجرتی نیاز به پژوهش‌های مداوم و روزآمد دارد. بر همین اساس مفروض این پژوهش این است که احتمالاً الگوهای دوشقی مهاجرت (مبدأ/مقصد، مهاجرت اجباری/داوطلبانه و...) با گذشت زمان دچار دگرگونی شده است و بخشی از پژوهش‌های پیشین انجام شده در این حوزه نتوانسته‌اند ابعاد و لایه‌های پنهان مسئله را به خوبی آشکار نماید و با تغییر قوانین مهاجرتی و پویایی ساختار جامعه، الگوهای رفتاری چندشقی و غیرخطی برفرایند مهاجرت درحال تأثیرگذاری است. دوم اینکه از طریق فهم الگوهای مهاجرت می‌توان رفتارهای فعلی و تا حدودی آینده مهاجران را درک کرده و پیامدهای احتمالی که این رفتارها می‌تواند بر روند توسعه اقتصادی و اجتماعی جامعه داشته‌باشد نیز قابل‌تأمل و اندیشیدن است. سوم؛ با آشکار شدن و فهم عمیق‌تر الگوهای مهاجرت، سیاست‌گذاران اجتماعی، سازمان‌های مردم‌نهاد و کنشگران حوزه مهاجرت می‌توانند جهت برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مهاجران، رویکرد واقع‌گرایانه‌تر و خردمندانه‌تری را در پیش‌گیرند و انتظار می‌رود که هزینه‌های انسانی و اقتصادی مهاجرت نیز کاهش یابد و چهارم؛ در سال‌های اخیر با ظهور و بساخت گفتمان‌های مهاجرت‌ستیزانه و امنیتی‌سازی پروژه مهاجرت، احتمالاً جهت، ماهیت، حجم جریان‌های مهاجرتی، رفتارهای مهاجران و شبکه‌های فراملی آنها دچار دگرگونی‌های اساسی شده که نیازمند انجام پژوهش بیشتری می‌باشد.

در مقاله حاضر، سعی کردیم با تکیه بر الگوهای جدید مهاجرتی که تلاش می‌کنند دوگانه‌های مرسوم مهاجرت، نظیر دائمی-موقتی و داوطلبانه-اجباری، را کنار بگذارند (Collyer & De Haas, 2012b)، این الگوها را از طریق روش مرور منظم بررسی کنیم. چرا که مقوله‌های نوین مهاجرت، از جمله مهاجرت عبوری و الگوهای مرتبط، دارای ویژگی‌هایی همچون غیرخطی بودن، نیت‌مندی، موقتی بودن، بی‌قاعدگی، عدم قطعیت، پویایی، تغییر مستمر مقاصد مهاجرتی، فرایندی بودن، تنوع شیوه‌ها و جریان‌های مهاجرت (جریان‌های مهاجرتی مختلط) و پیچیدگی تصمیم‌گیری‌های مرتبط با مهاجرت هستند (Duvell, 2006; Icuduygu, 2005; Duvell, 2018; Artuc & Ozden, 2018; et al., 2014; Castagnone, 2011; Collyer et al., 2012b) که نیازمند بررسی و توجه علمی می‌باشند.

¹ Anti-migrants

- براین اساس سوال اساسی مطالعه حاضر این است که براساس مطالعات انجام شده، الگوهای جدید مهاجرت چه هستند و چه ویژگی‌هایی دارند؟ در این راستا مطالعه حاضر در پی پاسخگویی به سئوالات زیر است:
- کدام الگوها و مفاهیم جدید در ادبیات مهاجرت (۲۰۱۴ به بعد) مطرح شده‌اند؟
 - عوامل تعیین‌کننده شکل‌گیری این الگوهای چندشقی چیست؟
 - پیامدهای این الگوها برای کشور مقصد، کشورهای عبوری و خود مهاجران کدام است؟
 - جایگاه ایران در مطالعات جدید چگونه است و چه خلأهایی در پژوهش‌های داخلی وجود دارد؟

چارچوب نظری

برای تحلیل بهتر الگوهای مهاجرت، از الگویی تحت عنوان «مهاجرت رو به جلو» که در مطالعات مهاجرت توسط پژوهشگرانی همچون کینگ و کاراموشو^۱ (۲۰۱۹)؛ و آرنز و کینگ^۲ (۲۰۲۳) به کار رفته است، بهره‌گرفته‌ایم که در آن مهاجرت نه فقط در نتیجه عوامل ساختاری (نظیر فقر، جنگ یا سیاست‌های سخت‌گیرانه) شکل می‌گیرد، بلکه عاملیت مهاجران (انتخاب مقصد، سازوکارهای مقابله، شبکه‌های اجتماعی) نیز نقش محوری دارد. در این چارچوب، الگوهای دوشقی (مبدأ/مقصد، قانونی/غیرقانونی) تنها بخش ساده شده‌ای از مهاجرت را تبیین می‌کنند.

در مقابل آن، الگوهای چندشقی (حرکت‌های ثانویه، مهاجرت عبوری، مهاجرت رو به جلو) روابط پیچیده میان فرد، شبکه‌های غیررسمی و سیاست‌های دولتی را برجسته می‌سازد. عواملی همچون ناامنی سیاسی، سیاست‌های گزینشی مهاجرتی، سخت‌گیری در کنترل مرزها و تکنولوژی ارتباطی می‌توانند وضعیت مهاجرت را از الگوی تک‌مرحله‌ای به مجموعه‌ای پیاپی از توقف‌ها، جابه‌جایی‌های فرعی و تصمیم‌گیری‌های گام‌به‌گام تبدیل کنند. این پژوهشگران تأکید می‌کنند که الگوهای مهاجرتی امروزی، به‌ویژه در فضای اروپا و بالکان، دیگر در چارچوب «یک‌بار عزیمت از مبدأ و استقرار همیشگی در مقصد» نمی‌گنجند. بلکه باید مجموعه‌ای از حرکت‌های چندمرحله‌ای، مهاجرت عبوری، مهاجرت رو به جلو، «بازگشت‌ها» و «حرکت‌های ثانویه» را در نظر گرفت.

در این نگاه، سیستم مهاجرت یک چرخه بسته نیست؛ بلکه شبکه‌ای درهم‌تنیده است که ساختارها (مانند مقررات مرزی و سیاست‌های مهاجرتی اروپا، بحران اقتصادی یا سیاسی در بعضی کشورها) و کنشگران (مهاجرانی که تصمیم می‌گیرند موقتاً در کشوری توقف کنند، یا به صورت مرحله‌به‌مرحله راهی مقصد بعدی شوند) را به هم وصل می‌کند. از همین رو، مسیریابی‌های متعددی شکل می‌گیرد و امکان دارد فرد طی چند مرحله به مقصد نهایی دست یابد یا حتی مقصد نهایی از پیش تعریف نشده باشد. یکی از این الگوها همان تحركات سیال و چندپاره‌شده^۳ است. شواهد نشان می‌دهد که مهاجران گاه از کشوری به کشور دیگر می‌روند^۴ و در این میان ممکن است به صورت موقت در کشوری «عبور» کنند یا حتی به‌طور مقطعی به مبدأ بازگردند و سپس مجدداً عازم مقصد دیگر شوند. بنابراین از نظر کینگ و کرامشوا، مهاجرت‌های چندشقی یا چندمرحله‌ای، محصول برهم‌کنش چندوجهی ساختارهای سیاسی-اقتصادی با تصمیم‌های فردی و شبکه‌ای مهاجران است.

همین پویایی و چندبعدی بودن دقیقاً جوهره الگوهای مهاجرت جدید را شکل می‌دهد که در آن، عوامل کلان (ساختاری) و خرد (عاملیت) به صورت مداوم با یکدیگر در تعامل اند و در هر مقطع زمانی «خروجی» جدیدی (مانند حرکت به مقصد سوم یا بازگشت) تولید می‌کنند. این دیدگاه، می‌تواند در تحلیل مهاجرت در ایران نیز راهگشا باشد؛ چراکه بسیاری از مهاجران (مثلاً مهاجران افغانستانی) در مواجهه با تغییرات سیاستی یا معیشتی، بارها مسیر و تصمیم خود را تعدیل یا تغییر می‌دهند.

به‌گفته آرن و کینگ (۲۰۲۳) بخش زیادی از مطالعات کلاسیک مهاجرت، افراد را به‌عنوان «مهاجرانی» می‌بیند که فقط یک‌بار از کشوری (مبدأ) به کشوری دیگر (مقصد) عزیمت می‌کنند و آن‌جا مستقر می‌شوند. در صورتی که براساس شواهد جدید، میانگین اقامت بسیاری از مهاجران در مقصد اول کوتاه‌تر از آن چیزی است که نشان می‌دهد در آنجا «ماندگار» شده‌اند؛ بخشی از مهاجران ترجیح می‌دهند یا مجبور می‌شوند پس از چند سال، به مقصد دوم (یا سوم) مهاجرت کنند؛ عوامل ساختاری (مثل بحران اقتصادی) و عاملیت (مثلاً شبکه‌های اجتماعی، ترجیحات شغلی) در هر کدام از این جابه‌جایی‌ها تأثیرگذار است.

¹ King & Karamoschou

² Ahrens & King

³ Fragmented and fluid mobilities

⁴ Onward

آرن و کینگ، اصطلاح مهاجرت رو به جلو را بر دیگر برچسب‌های مشابه مثل مهاجرت عبوری یا مهاجرت پله‌ای مقدم می‌دانند و آن را مفهومی جامع توصیف می‌کنند. چرا که معتقدند شخص یا خانواده‌ای که یک مقصد اولیه را برای مدتی تجربه کرده‌اند (چند سال) و پس از مواجهه با تغییر شرایط (ساختاری یا فردی) به مقصد بعدی کوچ می‌کنند. این فرایند ممکن است چند مرتبه تکرار شود؛ اما بر خلاف مهاجرت عبوری، در هر مقصد، فرد مدتی طولانی مستقر شده و بخشی از زندگی خود را آن‌جا می‌گذرانند. این نگاه، مهاجرت را فرایندی باز^۱ ترسیم می‌کند که در آن، ترکیب «زمینه‌های بیرونی» و «کنش هدفمند مهاجر» شکل جدیدی از تحرک یا سکونت را رقم می‌زند.

پیشینه تحقیق

ادبیات مهاجرت و روندهای آن را اصطلاحات و برچسب‌های مختلفی در بر گرفته است که عبارتند از مهاجرت عبوری (Collyer, 2007; Schapendonk, 2013, 2020) مهاجرت چندپاره (Khosravi, 2018; Esposito et al, 2020; Collyer & De Haas, 2012b; Dankwah and Valenta, 2017; Bowstead, 2017; Ott, 2011; Wgner et al., 2019; Ramos, 2017; Della) حرکت ثانویه^۲، حرکت مابعد مهاجرت^۳ (Puppa & King, 2019)، مهاجرت پله‌ای^۴ (Konadu-Agyemang, 1999; Paul, 2017; Menchavez, 2020)، حرکت مابعد مهاجرت^۴ (Moret, 2018)، مهاجرت چندملیتی^۵ (Paul & Yeoh, 2021)، دوبار مهاجرت^۶ (Bhachu, 1985; Della Puppa & King, 2019; Devoretz et al., 2003) مهاجرت سه‌ضلعی^۷ (Zani, 2020; Monti, 2019; Steiner, 2018; Das Gupta, 2022) مهاجرت متوالی^۸ (Faggian et al., 2006) مهاجرت به کشور سوم^۹ (Tan & Hugo, 2017) و مهاجرت سریالی^{۱۰} (Ossman, 2013; Zufferey, 2019)؛ مهاجرت چرخشی^{۱۱} (Vankova, 2020; Valenta, 2022; Condon and Ogden, 1996).

ادبیات پژوهش در حوزه الگوهای مهاجرت نشان می‌دهد که تا اواخر دهه ۸۰ میلادی به‌طور معمول دولت-ملت‌ها به دو مقوله کشورهای مهاجر فرست/مبداً و مهاجرپذیر/مقصد تقسیم‌بندی می‌شدند که هر کدام از آنها مجموعه‌ای از سیاست‌های مهاجرپذیری و مهاجرفرستی را اعمال می‌نمودند (Massay & Taylor, 2004). از دهه ۱۹۹۰ با تغییر رژیم‌های بین‌المللی مهاجرت و اراده فزاینده سیاسی جهت کنترل مهاجرت، مقوله سومی به نام کشورهای عبوری به وجود آمد (Icdygu, 2005; Duvell, 2012).

الگوی مهاجرت عبوری به مقوله‌هایی همچون مهاجرت غیرقانونی، مهاجران بی‌قاعده و بدون مدرک می‌پردازد. این پدیده زاده و پیامد محدودیت‌ها و کنترل‌های شدید مرزی از دهه ۱۹۹۰ در اروپا می‌باشد. در پژوهش‌ها به کشورهای عبوری همچون آسیا، آفریقا، ترکیه، اروپای شرقی و شرق مدیترانه اشاره شده است (Collyer et al., 2012a; Collyer & De Haas, 2012b; Duvell et al., 2014; Castagnone, 2011; Artuc & Ozden, 2016). کانون‌های مهاجرت عبوری مکان‌هایی هستند که غالباً تعداد زیادی از مهاجران برای رسیدن به کشورهای ثالث از آن عبور می‌کنند. الگوی مهاجرت عبوری معتقد است که مهاجرت از حالت موقت برخوردار بوده و طی آن افراد فرایندهای مهاجرتی را شکل می‌دهند ولی جهت و پیامد این فرایندها را نمی‌توانند تعیین کنند. در ساختار عبوری، محیط اجتماعی و نهادی نسبتاً بی‌ثبات و سیال است و به این معناست که شبکه‌های اجتماعی مهاجرت در حال تغییر می‌باشند (Duvell, 2012; Papadopoalou-Karkoula, 2008; Wissinik et al., 2013; Wissinik and Mazzucato, 2017).

مقوله مهاجرت چندپاره تلاش می‌کند تا فراتر از مدل‌های دوقطبی^{۱۲} مقصد-مبداً، پدیده مهاجرت را مورد واری قرار دهد. در این وضعیت روندهای مهاجرت پیچیده‌تر شده و فرایندهای زمانی-مکانی^{۱۳} نیز متنوع می‌گردند و از سوی دیگر مسیرهای مهاجرت نیز با تنوع بیشتری همراه است (King & Karamoschou, 2019).

¹ Open-ended

² Secondary Movement

³ Stepwise Migration

⁴ Post-Migration Movement

⁵ Multinational Migration

⁶ Twice Migration

⁷ Triangular Migration

⁸ Sequential Migration

⁹ Third-Country Migration

¹⁰ Serial Migration

¹¹ Circular Migration

¹² Bipolar

¹³ Space-time Process

مقوله مهاجران رو به جلو^۱ کسانی هستند که بعد از زندگی در یک کشور مقصد (مخصوصاً در اتحادیه اروپا) دوباره به کشور دیگری مهاجرت می‌کنند، یعنی مهاجرت به یک کشور ثالث. بنابراین مهاجران تأیید تابعیت شده^۲ می‌توانند از طریق کسب شهروندی اروپا که به آنها امکان آزادی حرکت^۳ می‌دهد در کشور دیگری ساکن شوند. دلایل مختلفی برای این‌گونه مهاجرت‌ها ذکر می‌شود از قبیل احساس سرخوردگی^۴، احساس تبعیض و یا ناامیدی از دست‌یابی به فرصت‌های شغلی، بنابراین رسیدن به یک کشور مبدأ ثانویه خاص یک استراتژی [از پیش] طراحی شده نبوده بلکه کسب شهروندی کشور میزبان است که منبع مهمی می‌شود برای مهاجرت [مجدد] (Nekby, 2006; Ramos, 2017).

الگوی مهاجرت بی‌قاعده^۵ نیز یک پدیده پیچیده است چرا که همراه با نقض قوانین بوده و در حاشیه جامعه اتفاق می‌افتد (Duvell et al., 2010). مقوله بی‌قاعدگی مهاجرت ذاتاً با حق شهروندی و نبود آن در ارتباط است (De Genova, 2002). یکی از ویژگی‌های مهاجرت بی‌قاعده، ماهیت مخفیانه ورود به کشور مقصد است که برای اجتناب از بازداشت و دستگیری توسط پلیس، تاکتیک‌های مختلفی توسط مهاجران به کار می‌رود. علاوه بر این مقوله دیگری همچون مهاجران بدون مدرک که اشاره به مهاجرانی دارد که در کشور مقصد فاقد ویزا بوده و یا دارای هیچ مدرکی نمی‌باشند. بر همین اساس مقوله مهاجرت بی‌قاعده از سال ۲۰۱۱ به بعد توسط کشورهای اروپایی به کار برده شد (Kraler & Ahrens, 2023).

پژوهش‌های مرتبط با مهاجرت و مهاجران بین‌المللی در ایران

در کشور ایران بیشتر مهاجران بین‌المللی را مهاجران افغانستانی تشکیل می‌دهند. الگوهای مهاجرتی مهاجران افغانستانی در ایران با توجه به ویژگی‌های خاص اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران، تفاوت‌هایی با الگوهای مهاجرتی جهانی دارند. پژوهش‌های داخل ایران بیشتر به‌طور خاص به چالش‌های فرهنگی، اجتماعی و هویتی (سازگاری، بازگشت، فرهنگ‌پذیری و...) مهاجران افغانستانی و تأثیرات آن بر تصمیمات مهاجرتی پرداخته‌اند؛ در حالی که مطالعات جهانی بیشتر به مسائل ساختاری، قوانین مهاجرت، برون‌سپاری مهاجرت، عبور از کشورها و مهاجرت‌های پیاپی به کشورهای مقصد مختلف توجه دارند.

پژوهش‌های مختلفی که در مورد مهاجران افغانستانی در ایران انجام شده است که می‌توان به مفاهیمی همچون سازگاری^۶ مهاجران، جذب^۷ اجتماعی، طرد^۸ مهاجران، بازگشت^۹ و... اشاره نمود. بعضی از این مطالعات با اتخاذ رویکرد اجتماعی/جمعیت‌شناختی به مسئله بازگشت مهاجران (عباسی‌شوازی و همکاران، ۱۳۹۵؛ صادقی و عباسی‌شوازی، ۱۳۹۵؛ سجادی‌پور و جمالی‌سوسفی، ۱۳۹۵)، تمایل و علل مهاجرت از افغانستان به ایران (صادقی و همکاران، ۱۳۹۸) فرایندهای قاچاق مهاجران از افغانستان به ایران (محمدی و صادقی، ۱۳۹۸) و ادغام هویتی و فرهنگی مهاجران افغانستانی در ایران (زندى ناوگران و همکاران، ۱۴۰۲ الف، ۱۴۰۲ ب) پرداخته‌اند. برخی دیگر از پژوهش‌ها نیز با ارجاع به رویکردهای انسان‌شناختی و مردم‌شناسی، بر راهبردهای فرهنگ‌پذیری و راهبردهای اقتصادی مهاجران افغانستانی در ایران تمرکز نموده‌اند (میرزائی، ۱۳۹۶؛ ۱۳۹۸).

مهاجرت‌های اجباری/نیمه‌اجباری: یکی از مهم‌ترین الگوهای مهاجرتی که در پژوهش‌های داخل ایران برجسته شده، مهاجرت‌های اجباری یا نیمه‌اجباری است. به‌ویژه، در مورد مهاجران افغانستانی در ایران، این الگو بیشتر به‌عنوان مهاجرت‌هایی است که به دلیل جنگ، خشکسالی و ناامنی‌های داخلی در افغانستان شناخته می‌شود. صادقی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود به عوامل دافعه‌ای که در افغانستان وجود دارد پرداخته و مهاجرت افغانستانی‌ها به ایران را نوعی مهاجرت اجباری و تحت تأثیر وجود شبکه‌های مهاجرتی فراملی در نظر می‌گیرد.

مهاجرت‌های عبوری و رو به جلو: در این الگو، مهاجران افغانستانی ابتدا به ایران به‌عنوان یک مقصد عبوری می‌آیند، و سپس تصمیم می‌گیرند به کشورهای دیگر مهاجرت کنند. این روند در پژوهش‌های داخل ایران به‌ویژه با توجه به موقعیت جغرافیایی ایران و چالش‌های اقتصادی که در ایران دارند، به صورت گذرا و ضمنی مورد بررسی قرار گرفته است.

¹ Onward Migrants

² Naturalized Immigrants

³ Freedom of Movement

⁴ Disillusion

⁵ Irregular Migration

⁶ Adaptation

⁷ Inclusion

⁸ Exclusion

⁹ Repatriate

صادقی و عباسی‌شوازی (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «بازگشت به وطن یا ماندن جوانان افغانستانی در ایران» بررسی می‌کند که چگونه تعدادی از مهاجران افغانستانی نسل دوم در ایران پس از مدت‌ها اقامت و عدم اعطای تابعیت و حق شهروندی و عدم ادغام در بازار کار، تصمیم به مهاجرت دوباره به کشورهای دیگر می‌گیرند، که این الگو می‌تواند به‌عنوان نوعی مهاجرت عبوری یا چندمرحله‌ای در نظر گرفته شود.

زندى ناوگران و همکاران (۱۴۰۲ب) در پژوهش خود معتقدند که روند ادغام و سازگاری مهاجران افغانستانی در ایران مسئله‌مند شده است و به دلیل خلاءهای سیاست‌گذاری، مهاجران در جامعه ایرانی دو راهبرد را در پیش می‌گیرند: یا نسبت به جامعه بی‌تفاوت شده و یا این‌که در جستجوی رفتن به مقصد دیگری می‌شوند. بنابراین به صورت ضمنی می‌توان فهمید که در بخشی از این پژوهش نشان داده شده است که به دلیل عدم‌سازگاری، الگوهای مهاجرت جدیدی در میان مهاجران افغانستانی شکل گرفته است و آن الگوی مهاجرت رو به جلو می‌باشد.

مهاجرت‌های دائمی و بازگشت مجدد: در این الگو، مهاجران افغانستانی در ایران پس از سال‌ها اقامت تصمیم می‌گیرند که در ایران بمانند یا به وطن خود بازگردند. بازگشت به وطن یا مهاجرت مجدد معمولاً تحت تأثیر سیاست‌های مهاجرتی ایران، شرایط اقتصادی و تصمیمات شخصی مهاجران قرار می‌گیرد.

سجادپور و جمالی یوسفی (۱۳۹۵) چالش‌هایی را که مهاجران افغانستانی، به‌ویژه زنان، در روند بازگشت به کشورشان و یا تصمیم برای ماندن در ایران تجربه می‌کنند، تحلیل می‌کنند. از دید آنها عوامل درون‌گروهی (ساختار فرهنگی و اقتصادی جامعه افغانستان) و عوامل برون‌گروهی (امنیت در ایران) در فرایند بازگشت و ماندگاری مهاجران تأثیرگذارند.

عباسی‌شوازی و همکاران (۱۳۹۵) به‌طور خاص به بررسی تصمیمات مهاجرتی دوباره و اینکه چرا بسیاری از مهاجران افغان پس از بازگشت به افغانستان، به ایران یا کشورهای دیگر مهاجرت می‌کنند، می‌پردازد. نویسندگان مقاله مدعی هستند که پایداری بازگشت مهاجران افغانستانی نه تنها به عوامل اقتصادی، بلکه به شرایط امنیتی، ادغام اجتماعی و سیاست‌های کلان وابسته است. بنابراین با مرور پژوهش‌های داخل ایران درباره مهاجران افغانستانی می‌توان به این جمع‌بندی رسید که تمرکز اصلی آن‌ها بر ابعاد هویتی/فرهنگی و سازگاری/ادغام است، در حالی که نسبت به ادبیات جهانی، به سازوکارهای ساختاری و رژیم مهاجرت کمتر پرداخته است. سه الگو در این مطالعات برجسته می‌باشد: (۱) «ورود اجباری/نیمه اجباری» با تکیه بر شبکه‌ها؛ (۲) «عبوری/رو به جلو» به‌ویژه در نسل دوم به دلیل فقدان تابعیت و انسداد بازار کار؛ (۳) «ماندگاری/بازگشت» متأثر از سیاست‌های مهاجرتی و شرایط اقتصادی-امنیتی. علاوه بر این، مسئله‌مندی ادغام و وجود خلاءهای سیاستی، دو راهبرد واکنشی را در میان مهاجران ایجاد کرده است که عبارتند از: بی‌تفاوتی نسبت به جامعه میزبان و یا تلاش برای خروج به مقاصد دیگر مهاجرتی. به‌طور کلی، در مطالعات داخلی به الگوهای مهاجرت چندمرحله‌ای (عبوری/رو به جلو) اغلب به‌طور ضمنی و گذرا اشاره شده است.

روش پژوهش و داده‌ها

در ادامه، قصد داریم با استفاده از روش مرور سیستماتیک به بررسی و تحلیل الگوها و روندهای مهاجرتی بپردازیم. اگرچه پژوهش‌های متعددی در حوزه مهاجرت انجام شده است، اما تنوع و ناهمگونی موجود در این مطالعات، ورود به این عرصه را برای پژوهشگران، به‌ویژه تازه‌کارها، دشوار می‌کند.

در این راستا، دستیابی به نوعی سنخ‌شناسی که بتواند ابتدا الگوها و مرزبندی‌های مهاجرت را طبقه‌بندی کند، سپس آن‌ها را سازماندهی و تفکیک نماید و در نهایت یافته‌های حاصل از این مطالعات را براساس ملاک‌های مشخص تلفیق کند، امری ضروری به نظر می‌رسد. یکی از روش‌های کارآمد در این زمینه، روش مرور نظام‌مند است که می‌تواند پژوهش‌های مرتبط با مهاجرت را از نظر ماهیت، محتوا، علل و پیامدها، تفکیک و تمایز بخشد و تا حد امکان ادغام کند. مرور نظام‌مند به‌طور خاص تلاش می‌کند تا «تمامی مطالعات مرتبط با یک موضوع خاص را به‌صورت جامع شناسایی^۱، ارزیابی^۲ و با یکدیگر ترکیب^۳ نماید» (Petticrew & Roberts, 2006; Carling, 2021).

¹ Identify

² Appraise

³ Synthesize

به طور کلی ساختار این بخش از پژوهش براساس مرورسیستماتیک پژوهش‌هایی که به صورت کمی و کیفی انجام شده است شکل گرفته است و از طریق واکاوی و تحلیل مطالعات مختلف به شکاف‌ها، تمایزات، مشابهت‌ها و تنوع ادبیات پژوهش پرداخته می‌شود. پرسش تحلیلی پژوهش این است که چگونه می‌توان تحقیقات مرتبط با الگوهای مهاجرت را مقوله‌بندی، تفکیک، ترکیب و تحلیل نمود؟

مرور نظامند شامل پژوهش‌های مرتبط با الگوهای مهاجرت می‌باشد. مرور محدود به مقالات انگلیسی بوده که از سال ۲۰۱۴ به بعد منتشر شده است. گام اول، واریانت‌ها، مبتنی بر ترکیبی از بینش‌های متخصصان حوزه مربوطه و جستجوی منظم انجام شد. در گام دوم پس از آشنایی با نظریات پژوهشگران مختلف، از طریق جستجو در پایگاه داده‌های مختلف همچون Web of Science، Science Direct، Springer، Scopus، EBSCO تعداد ۳۷۳ مقاله مرتبط با موضوع، به واسطه کلیدواژه‌های مرتبط با الگوهای مهاجرت (مهاجرت عبوری، مهاجرت چرخشی، مهاجرت اجباری، مهاجرت چندپاره، بی‌حرکی، مهاجرت بی‌قاعده، مسیرهای مهاجرتی، مهاجرت مختلط، درحرکت، تحرک، مهاجرت مجدد، حرکت ثانویه، مهاجرت رو به جلو و مهاجرت بینابین) انتخاب شدند.

بعد از این که رکوردهای به دست آمده از منابع و پایگاه داده‌های مختلف با هم ترکیب شدند، موارد تکراری و غیرمرتبط حذف شدند و تعداد ۳۳۲ رکورد برای واریانت^۱ باقی ماندند. واریانت‌های چکیده‌های مقالات باعث حذف تعداد ۱۰۹ مقاله شد. از تعداد ۲۲۳ مقاله باقی‌مانده، ۱۳۸ مقاله کنار گذاشته شد. و ۸۵ مقاله مورد ارزیابی کامل^۲ قرار گرفتند. سرانجام ۱۴ مقاله واجد شرایط، وارد فرایند نهایی مرور شدند. مقالات و پژوهش‌ها براساس معیارهای ذیل حذف شدند:

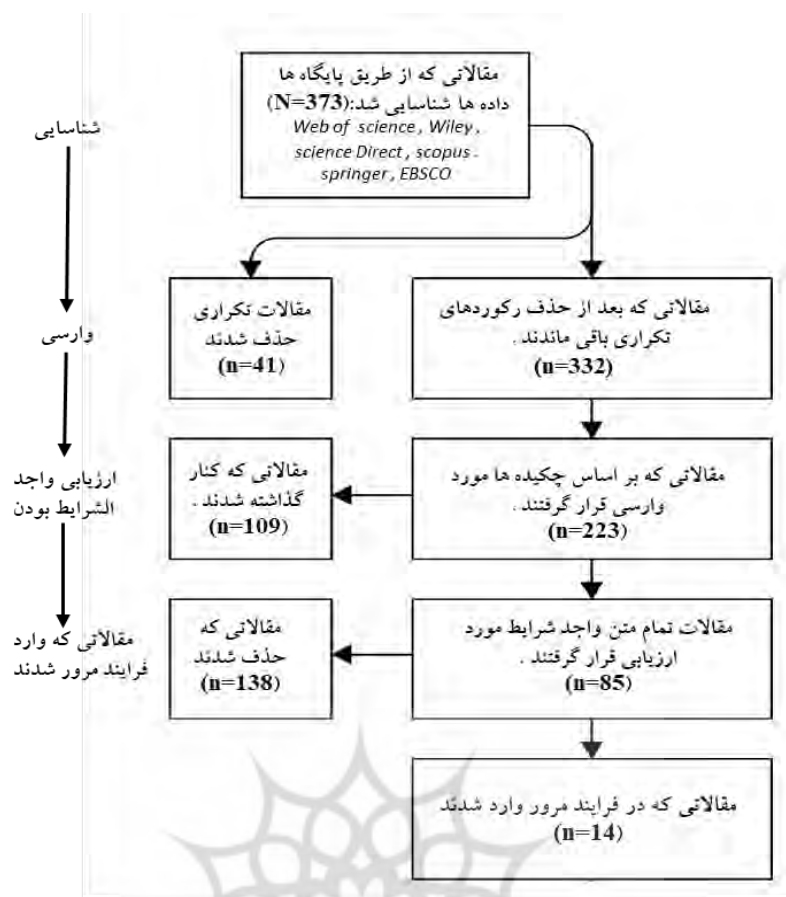
- مقالاتی که به زبان انگلیسی نبودند
- مقالاتی که قبل از سال ۲۰۱۴ انتشار یافته بودند.
- داده‌هایی که مهاجرت داخلی (منظور داخل ایران) را در نظر گرفته بودند به دلیل عدم ارتباط با موضوع، لحاظ نشدند.
- مقالاتی که الگوهای دوشقی کلاسیک را مورد توجه قرار داده بودند در نظر گرفته نشدند.
- مقالاتی که در حوزه آکادمیک و به ویژه سیاست‌گذاری نگاشته شده‌اند و به مسائلی همچون سازگاری، بازگشت - داوطلبانه/اجباری، جذب/طرد مهاجران پرداخته‌اند نادیده گرفته شدند.
- پژوهش‌هایی که در حوزه تغییرات اقلیمی و رابطه آن با الگوهای مهاجرت پرداخته شده بود، از این تحقیق کنار گذاشته شدند.

در نهایت همان طور که اشاره شد بعد از واریانت و ارزیابی واجد شرایط بودن مقالات، تعداد ۱۴ مقاله برای مرور منظم انتخاب شدند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

¹ Screen

² Evaluated in Fully

شکل ۱. دیاگرام مرور منظم مقالات براساس پروتکل پریزما (Moher et al., 2009).

یافته‌ها

۱. چشم‌انداز کلی مقالات

در این مطالعه، به هر مقاله یک شماره یا شناسه (ID) اختصاص داده شده است. در جدول ۱، مشخصات کتاب‌شناختی مقالات شامل عنوان، نویسندگان، سال انتشار و روش پژوهش ذکر شده است. پس از آن، مقوله‌ها و الگوهای مهاجرت شناسایی شده و به صورت تفکیک شده و متمایز ارائه شده‌اند.

در بخش دوم مقاله، مفاهیم کلیدی و شاخص‌هایی که الگوهای مهاجرت را از سایر مقوله‌ها متمایز می‌کنند، به صورت کلیدواژه‌ها و عبارات کوتاه در جدول ۲ درج شده است. در ادامه، جدول ۳ به بررسی عوامل تعیین‌کننده‌ای می‌پردازد که باعث ظهور این الگوها شده‌اند. در نهایت، در جدول ۴، پیامدهای مرتبط با این مقوله‌های مهاجرتی برای مهاجران، جامعه میزبان، سیاست‌گذاران و سیاست‌های مهاجرتی به صورت جامع به تصویر کشیده شده است.

یافته‌ها نشان می‌دهد که چاپ و انتشار مقالات واجد شرایط (مبتنی بر الگوها) از سال ۲۰۱۵ به بعد افزایش یافته است. به نظر می‌رسد یکی از دلایل آن، گسترش موج مهاجرت در سال ۲۰۱۵ بود که بسیاری از کشورهای اروپایی را در بر گرفت و چه بسا که بخشی از جامعه درمقابل این پدیده غافلگیر شد. قبل از این موج، غالب رویکردهای علمی و سیاست‌گذاری، نگاه‌شان بیشتر اروپامحور بوده و چشم‌اندازهای خطی و دوشقی را دنبال می‌کردند.

۲. چشم‌انداز تحلیلی مقالات: گذار از الگوهای دوشقی به چندشقی

یافته‌های جدول ۱ نشان می‌دهد که وزن پژوهش‌های انجام شده با روش کیفی بیشتر از کمی است و حوزه جغرافیایی آن در بخشی از قاره آفریقا و خاورمیانه را پوشش می‌دهد. تحلیل محتوای مطالعات انجام شده در یک دهه اخیر از تنوع و ناهمگون شدن الگوهای مهاجرت حکایت دارد. حاصل بر هم‌کنش پژوهش‌های مذکور، الگوها و مقوله‌هایی را بر ساختار نموده است که عبارتند از مهاجرت عبوری، مهاجرت بی‌قاعده، الگوی چندپاره مهاجرت، مهاجرت چرخشی، مهاجرت رو به جلو، مهاجرت واسطه‌ای و حرکت‌های ثانویه.

جدول ۱. مقالات و پژوهش‌هایی که وارد فرایند مرور سیستماتیک شده‌اند.

شماره مقاله (ID)	عنوان مقاله	نویسنده/نویسندگان	سال انتشار	روش پژوهش	مقوله الگوی مهاجرت
۱	مهاجرت عبوری در نیجریه	مورتی ^۱	۲۰۲۰	اسنادی-کتابخانه‌ای	مهاجرت عبوری
۲	افغان‌ها در مسیر ترکیه: مسیرها، مخاطرات حفاظتی و دسترسی، کمک	مرکز مهاجرت مختلط ^۲	۲۰۲۱	کمی (پیمایش)	مهاجرت عبوری
۳	نقش قاچاقچیان در مهاجرت بی‌قاعده افغان‌ها به ترکیه	مرکز مهاجرت مختلط	۲۰۲۲	کمی (پیمایش)	مهاجرت بی‌قاعده
۴	وضعیت پناهندگان افغانستانی در ایران	آژانس اتحادیه اروپا برای پناهندگان ^۳	۲۰۲۲	اسنادی	مقوله‌بندی انواع مهاجران در ایران
۵	سفر افغان‌ها به ترکیه: روایت‌های بی‌تحرکی، مسافرت و دگرگونی	کیتاز ^۴	۲۰۱۶	کیفی (قوم‌نگاری)	مهاجرت چندپاره/الگوی چندشقی
۶	مهاجرت پناهندگان افغانستانی: تصمیم‌سازی مهاجرت رو به جلو در یونان و ترکیه	کوشمیندر ^۵	۲۰۱۷	کمی (پیمایش)	مهاجرت رو به جلو/مهاجرت چندپاره
۷	پناهجویان افغانستانی پذیرش نشده در هلند: تحریبات مهاجرت، وضعیت فعلی و تمایلات آینده	کوشمیندر و سیگل ^۶	۲۰۱۶	کیفی (مردم‌نگاری)	مهاجرت رو به جلو/مهاجرت بی‌قاعده
۸	افغان‌های در حرکت: به دنبال جستجوی محافظت و پناهندگی در اروپا	دوننی، مونسوتی و اسکلیتاریس ^۷	۲۰۱۶	کیفی (قوم‌نگاری)	استراتژی‌های سازگاری مهاجرت
۹	فراتر از اینجا و آنجا بودن: مفهوم‌سازی (مجدد) سفرهای مهاجر و وضعیت کشورهای میانی (واسطه)	کراولی و جونز ^۸	۲۰۲۰	کیفی (قوم‌نگاری)	مهاجرت واسطه‌ای
۱۰	ضدحرکت. بی‌ثبات‌سازی روایت کلان مهاجرت رو به جلو و حرکت‌های ثانویه در اروپا	شاپیندونک ^۹	۲۰۲۱	کیفی (قوم‌نگاری)	مهاجرت رو به جلو/حرکت‌های ثانویه
۱۱	بازاندیشی مناطق عبوری: مسیرهای مهاجران و شبکه‌های فراملی در وضعیت چشم‌اندازهای مرزی-فناورانه ^{۱۰}	گودین و دونا ^{۱۱}	۲۰۲۱	کیفی (قوم‌نگاری)	مهاجرت عبوری
۱۲	تصمیم‌سازی پناهجویان و پناهندگان در موقعیت عبوری کشور اندونزی: نیاز به تحقیقات عمیق و طولی	میسباخ ^{۱۲}	۲۰۱۹	روش زندگی‌نامه‌ای و مطالعه موردی	مهاجرت عبوری
۱۳	مهاجرت عبوری در فضاهای مهاجرتی اروپا. سیاست، عوامل تعیین‌کننده و پویایی‌ها	دویل ^{۱۳}	۲۰۱۴	روش اسنادی	مهاجرت عبوری
۱۴	تجربیات مقایسه‌ای مدیریت مهاجرت عبوری	استوبیسی و همکاران ^{۱۴}	۲۰۲۳	روش ترکیبی	مهاجرت عبوری

غالب پژوهش‌ها مبتنی بر رویکرد تجربی و مطالعات موردی، الگوهای مهاجرت را تشریح نموده‌اند. نویسندگانی همچون مورتی (۲۰۲۰)، کیتاز (۲۰۱۶)، کوشمیندر (۲۰۱۷)، کوشمیندر و سیگل (۲۰۱۶)، دوننی، مونسوتی و اسکلیتاریس (۲۰۱۶)، میسباخ (۲۰۱۹) و گودین و دونا (۲۰۲۱) در این دسته قرار می‌گیرند.

¹ Moretti

² Mixed Migration Centr

³ EUAA

⁴ Kaytaz

⁵ Kuschminder

⁶ Kuschminder & Siegel

⁷ Donini, Antonio, Alessandro, M., & Giulia, S.

⁸ Crawley, Heaven & Katharine Jones

⁹ Schapendonk, Joris

¹⁰ Techno-Borderscapes

¹¹ Godin, Marine & Georgia Dona

¹² Missbach, Antje

¹³ Duvell, Franck

¹⁴ Ustubici et al.

براساس پرسش‌های این پژوهش، الگوهای مهاجرتی که بعد از سال ۲۰۱۵ در سطح ادبیات پژوهش مطرح شده است نوعی گذار از الگوهای دوشقی به چندشقی را نشان می‌دهد. یعنی رویکرد خطی مبدأ-مقصد جای خود را به رویکردی پویا و چند مرحله‌ای داده است. به گونه‌ای که حرکت‌های ثانویه (در اروپا و خاورمیانه) و بی‌حرکی اجباری (به واسطه انتظار برای دریافت مجوز و پناهندگی) مصادیق بارز این تغییر هستند.

مفاهیم کلیدی مرتبط با الگوی مهاجرت: واسازی الگوهای کلاسیک مهاجرت

در جدول ۲ به مفاهیم مهم و کلیدی مقوله‌های مهاجرت اشاره شده است. از این منظر می‌توان مقالات را به دو گروه تقسیم نمود: بخشی از مقالات بر مفاهیمی همچون نگاه ابزارگرایانه به مهاجرت، سیاسی شدن پدیده، شکل‌گیری اقتصاد غیررسمی، فراتر رفتن از تقسیم‌بندی‌های دوگانه مبدأ/مقصد، نگاه بدبینانه به الگوهای خطی و تکامل‌گرایانه، پیچیدگی و چندبعدی بودن پدیده مهاجرت تأکید نموده‌اند (Moretti, 2020; De Haas, 2008; Kaytaz, 2016; Kuschminder, 2017; Crawley & Jones, 2020; Schapendonk, 2021; Missbach, 2019; Duvell, 2014).

جدول ۲. مفاهیم کلیدی مرتبط با الگوی مهاجرت و مورد تحلیل در مرور سیستماتیک

شماره	الگوی مهاجرت	مفاهیم کلیدی
۱	مهاجرت عبوری	نگاه ابزارگرایانه، اقتصاد غیررسمی، عدم درک پویایی‌های مهاجرت
۲	مهاجرت عبوری	ترکیه، ایران و پاکستان به‌عنوان کشورهای میزبان/عبوری
۳	مهاجرت بی‌قاعده	فعال بودن شبکه قاچاق، وابستگی کمتر زنان به شبکه قاچاق
۴	مقوله‌بندی انواع مهاجران در ایران	متغیر بودن سیاست‌های مهاجرتی، مهاجرت چرخشی بی‌قاعده
۵	مهاجرت چندپاره/چندشقی	روایی بودن مهاجرت، فراتر رفتن از تقسیم‌بندی‌های دوشقی مبدأ/مقصد
۶	مهاجرت رو به جلو/مهاجرت چندپاره	فرایندی بودن مهاجرت، برچسب‌خوری مداوم مهاجران
۷	مهاجرت رو به جلو/مهاجرت بی‌قاعده	الگوها و فرایندهای مهاجرت بی‌قاعده و پویایی و پیچیدگی آن
۸	استراتژی‌های سازگاری مهاجرت	انواع الگوهای مهاجرت و استراتژی‌های سازگاری، نقش خردجمعی در مهاجرت
۹	مهاجرت واسطه‌ای	انتقاد از الگوی خطی مهاجرت، مهاجرت به‌عنوان یک فرایند اجتماعی
۱۰	مهاجرت رو به جلو/حرکت‌های ثانویه	نقد الگوهای تکامل‌گرایانه، خطی و کلان‌روایت مرتبط با مهاجرت، پدیده تحرک/بی‌حرکی، ابزاری شدن الگوهای مهاجرت
۱۱	مهاجرت عبوری	تاثیر فناوری موبایل بر تحرک/بی‌حرکی مهاجران، ایجاد حس تعلق و فضاهای فراقلمرویی
۱۲	مهاجرت عبوری	پیچیدگی سیستم مهاجرت، بی‌قاعده/باقاعده بودن مهاجرت
۱۳	مهاجرت عبوری	چندبعدی بودن، سیاسی شدن مهاجرت
۱۴	مهاجرت عبوری	مسئله موقتی بودن، امنیتی‌سازی و سیاسی‌سازی مهاجرت و برون‌سپاری کنترل مرزها

سایر مقالات به مفاهیم مهمی همچون فعال شدن شبکه قاچاق، تمرکز بر الگوها و فرایندهای مهاجرت، استراتژی‌های سازگاری، خرد جمعی و رابطه آن با مهاجرت، تاثیرات فناوری بر روی حرکت‌های انسانی و مسئله موقتی بودن/فراقلمرویی بودن پدیده مهاجرت پرداخته‌اند (Mixed Migration Centre, 2022; European Union Agency for Asylum, 2022; Kuschminder & Siegel, 2016; Donini, Monsutti & Scalettari, 2016; Godin & Dona, 2021; Ustubici, Icluduygu & Ergun, 2023).

یافته‌های این مقالات، پارادایم‌های خطی-کلاسیک الگوهای مهاجرت را به چالش کشیده است چرا که دلالت‌های آن برای مطالعات مهاجرت در یک دهه اخیر حاکی از آن است که برخلاف الگوهای کلاسیک، مهاجرت از نقطه الف به ب برای همیشه دیگر یک الگوی غالب نیست، بلکه باید به زنجیره‌ای از جابجایی‌های موقت، چندسویه و متاثر از سیاست و بازار غیررسمی توجه کرد. مهاجرت امروز اغلب نتیجه تصمیم جمعی درون شبکه است نه انتخاب فردی صرف. فناوری هزینه و ریسک مهاجرت را بازتعریف کرده و زیست دوگانه (هم زمان اینجا و آن جا بودن) را امکان‌پذیر ساخته است.

درهم‌کنش محتوای مقالات مرور شده نشان می‌دهد که الگوهای مهاجرت فرایندی شده‌اند و در این پژوهش‌ها، مهاجرت نه فقط نقطه شروع/پایان بوده بلکه زنجیره‌ای از گسست و پیوند را در طی این فرایند می‌توان دید. همچنین براساس الگوهای جدید، مهاجرت در قالب تحلیل‌های چندسطحی، قابل درک و سنجش است. عوامل کلان (جنگ، بازار)، میانه (شبکه‌ها) و خرد (سرمایه فردی) به صورت هم‌زمان می‌توانند حرکت‌های انسانی را شکل دهند. علاوه بر این در محتوای این مطالعات، می‌توان نوعی نااطمینانی و موقتی‌بودن را در فرایند مهاجرت مشاهده نمود. بسیاری از جابجایی‌ها، مرحله‌ای برای حرکت بعدی‌اند، نه مقصد نهایی. در نهایت اینکه می‌توان اذعان نمود که این یافته‌ها می‌تواند به بازطراحی سیاست‌های مهاجرتی، برنامه‌های ادغام و حتی روش‌شناسی‌های پژوهش کمک کند.

۳. عوامل تعیین‌کننده مرتبط با مقوله‌های مهاجرت: تاثیرگذاری ساختار و عاملیت

جدول ۳ به عوامل تعیین‌کننده الگوهای مهاجرت می‌پردازد. مطالعات انجام شده به عوامل تعیین‌کننده که بر روی الگوهای مهاجرت تاثیرگذارند، پرداخته‌اند. عوامل و دلایلی همچون جنگ، خشونت، ناامنی سیاسی، فروپاشی اقتصادی، فقدان بازار کار و فشار جمعیتی در شکل‌گیری الگوهای کلاسیک مهاجرت نیز این عوامل تاثیرگذار بوده است. در چنین بستری، مقوله مهاجرت از وضعیت تک‌ساختی برخوردار بوده و واجد نوعی تعیین‌گرایی و جبرگرایی ساختاری می‌باشد به طوری که سنخ آرمانی آن را در الگوهای کلاسیک جاذبه/دافعه می‌توان مشاهده نمود (Mixed Migration Centre, 2021, 2022; EUROPEAN Union Agency for Asylum, 2022; Kaytaz, 2016; Donini, Monsutti & Scalettari, 2016; Missbach, 2019). که مبتنی بر این عوامل، نظریه‌پردازان وقوع مهاجرت را امری اجتناب‌ناپذیر و حتمی می‌دانند.

آنچه از مرور مطالعات جدید برمی‌آید این است که مهاجرت امروز در یک میدان چندلایه‌ی تعاملی شکل می‌گیرد. میدانی که در آن سه‌لایه هم‌زمان و به‌طور سیال عمل می‌کنند: لایه‌های ساختاری کلان که متاثر از عوامل تعیین‌کننده‌ای همچون جنگ، ناامنی، برون‌سپاری مرزی، فروپاشی اقتصادی و ... بوده، لایه‌های میانه که مبتنی بر پیشران‌هایی از قبیل شبکه‌های فراملی، سازمان‌های قاچاق و ... عمل می‌کنند، لایه عاملیت‌خرد که تحت تاثیر نیروهایی همچون سرمایه‌اجتماعی و فرهنگی فرد، جنسیت، طبقه و ... قرار دارد. برخی عوامل تعیین‌کننده مهاجرت نشان می‌دهد که امنیتی‌سازی مرزها و اعمال سیاست‌های گزینشی، در تعارض با فرایندهای طبیعی الگوهای مهاجرت قرار می‌گیرند چرا که اصرار بر اجرای این سیاست‌های محدودکننده نه تنها هزینه و مخاطرات مهاجرت را افزایش داده بلکه الگوهای مقصدیابی را نیز دگرگون کرده است. امری که به پله‌ای شدن تصمیم‌ها و توقف‌های موقت می‌انجامد.

شبکه‌های اجتماعی و فناوری‌های ارتباطی نیز به‌عنوان «زیرساخت‌های تحرک» عمل می‌نمایند به طوری که ترکیبی از پیوندهای انسانی با ابزارهای فناورانه منجر به اطلاع‌رسانی‌های آنی در مورد وضعیت مرزها، دست‌یابی به فرصت‌های شغلی، تامین هزینه‌های سفر و حفظ پیوندهای فراملی می‌شود که مجموعه این عوامل تعیین‌کننده، به تکرار مهاجرت یا حرکت‌های ثانویه دامن می‌زند. برخلاف رویکرد جبرگرایی کلاسیک، پژوهش‌های جدید نشان می‌دهد که مهاجران فعالانه بین ماندن، حرکت کردن و بازگشت در نوسان‌اند. انتخابی که تحت تاثیر سرمایه اجتماعی، جنسیت و تصور از آینده شکل می‌گیرد. بنابراین با ظهور عاملیت‌های فردی، استراتژی‌های انطباق مهاجرت نیز بازآفرینی می‌شوند.

جدول ۳. عوامل تعیین‌کننده مرتبط با مقوله‌های مهاجرت در مرور سیستماتیک

شماره	مقوله/الگوی مهاجرتی	عوامل تعیین‌کننده
۱	مهاجرت عبوری	بحران مهاجرت در اروپا؛ کنترل‌های شدید مرزی و قوانین مهاجرتی
۲	مهاجرت عبوری	جنگ، ناامنی سیاسی/اقتصادی و عدم بر خورداری
۳	مهاجرت بی‌قاعده	فروپاشی اقتصادی، افزایش هزینه‌های مهاجرت، محدودیت‌های مهاجرت بی‌قاعده
۴	مقوله‌بندی انواع مهاجران در ایران	اشغال افغانستان، تغییر مداوم سیاست‌های مهاجرتی در ایران، افزایش سیاست‌های محدودکننده
۵	مهاجرت چندپاره/ مهاجرت چند شقی	امنیتی‌سازی مرزها و سیاست‌های محدودکننده، شبکه‌های قاچاق، جنگ و ناامنی، انگیزه‌های متنوع، موقعیت‌های حقوقی متفاوت
۶	مهاجرت چندپاره/ مهاجرت رو به جلو	فضای پرتنش، انگیزه‌ها و پایگاه‌های حقوقی و شغلی متفاوت، آرزوها، انتظارات و شرایط ساختاری
۷	مهاجرت رو به جلو/ مهاجرت بی‌قاعده	مهاجرت به‌عنوان یک استراتژی خانوار، مسائل مذهبی/اقتصادی/قومی، ناامنی طولانی مدت
۸	استراتژی‌های سازگاری مهاجرت	فرایندهای پناهندگی، سیاست‌های سازگاری، فقدان بازار کار، فشار جمعیتی، ناامنی و خشونت
۹	مهاجرت واسطه‌ای	سیاست‌های کنترل مهاجرت به اروپا، سیاسی و ابزاری شدن مهاجرت، امنیتی‌سازی مهاجرت، برون‌سپاری مدیریت مرزی
۱۰	مهاجرت رو به جلو/ حرکت‌های ثانویه	اعمال محدودیت‌های مهاجرتی، حرکت‌های اولیه و ثانویه مهاجرت، سلسله‌مراتبی شدن
۱۱	مهاجرت عبوری	کارکرد فناوری‌های دیجیتال، تعاملات فراملی مهاجران، افزایش امنیتی‌سازی مرزها
۱۲	مهاجرت عبوری	سیاست‌های محدودکننده مهاجرتی، عدم برخورداری از وضعیت قانونی، دسترسی به منابع مالی محدود
۱۳	مهاجرت عبوری	فقدان فرصت‌های اقتصادی/قانونی، اعمال محدودیت و سیاست‌های مهاجرتی، نقش جنسیت و طبقه اجتماعی
۱۴	مهاجرت عبوری	کنترل جریان‌های مهاجرت، تغییر رژیم‌های بین‌المللی مهاجرت، سیاست‌های گزینشی مهاجرت

به طور کلی پیچیدگی و چندبعدی بودن الگوهای مهاجرت معاصر ایجاب می‌کند که پژوهشگران و سیاست‌گذاران، تحلیل‌های خود را از گزاره دوگانه ساده مبدأ/ مقصد فراتر برده و به «زنجیره تصمیم‌های پیاپی در طول مسیر» توجه کنند. ساختار و عاملیت در نسبت دیالکتیکی با یکدیگر قرار دارند: سیاست‌های کلان مهاجرتی «میدان احتمالات» را ترسیم می‌کنند اما شبکه‌ها و سرمایه‌های فردی نحوه بهره‌برداری از این میدان را تعیین می‌سازند. در نتیجه هرگونه سیاست و مداخله موثر، نیازمند درک هم‌زمان سه سطح بالا می‌باشد. بدون در نظر گرفتن این سطوح، بخش اعظمی از سیاست‌گذاری‌های مهاجرتی به شکست خواهد انجامید.

۴. پیامدهای مرتبط با الگوهای مهاجرت

جدول ۴ به پیامدها و آثاری که الگوهای مهاجرت در سطح اجتماع از خود به جای می‌گذارد، اشاره می‌نماید. بر همین اساس سه دسته پیامدهای تقویت‌کننده، مختل‌کننده و طبیعی را برای مقوله‌های مهاجرت می‌توان نام برد. برخلاف تصور رایج تعدادی از سیاست‌گذاران که مهاجرت را نوعی هزینه در نظر گرفته و نگاه سوگیرانه‌ای نسبت به آثار و تبعات آن دارد، بالعکس به دلیل پیچیدگی و چندساحتی بودن حرکت‌های انسانی، پیامدهای مهاجرت متنوع و گونه‌گون است و یافته‌های این پژوهش نیز مؤید این نکته می‌باشد. مورتی (۲۰۲۰) معتقد است که مهاجرت علاوه بر پیامدهای مختل‌کننده‌ای همچون افزایش و تقویت صنعت قاچاق، تبعات تقویت‌کننده‌ای همچون ایجاد ثبات در منطقه و فروکش کردن افراط‌گرایی و کاهش تضادهای سیاسی را در پی دارد. دوهاس (۲۰۰۸) بر این باور است که برای کشورهای مهاجرپذیر نوعی اقتصاد غیررسمی تقویت می‌شود که عده‌ای از شهروندان را منتفع می‌نمایند. پیامدهای منفی آن نیز حرفه‌ای شدن روش‌های قاچاق و افزایش هزینه‌ها و مخاطرات مهاجرت می‌باشد.

جدول ۴. پیامدهای مرتبط با مقوله‌های مهاجرت در مرورسیستماتیک

شماره	الگوی مهاجرت	پیامدها
۱	مهاجرت عبوری	تأثیرات مختل‌کننده، موقعیت‌های مخاطره‌آمیز، افزایش تنش، تقویت صنعت قاچاق، تضاد منافع دولت و اجتماع محلی، ثبات منطقه و فروکش کردن افراط‌گرایی و تضاد سیاسی
۲	مهاجرت عبوری	کودکان درگیر مخاطرات مهاجرتی، افزایش خشونت فیزیکی، بازداشت و مرگ
۳	مهاجرت بی‌قاعده	تقویت و متنوع‌شدن خدمات شبکه قاچاق، خشونت فیزیکی، بازداشت
۴	مقوله‌بندی انواع مهاجران در ایران	تغییر مداوم موقعیت‌های مهاجرت، محدودیت‌های متعدد، نیروی کار ارزان
۵	مهاجرت چندپاره/الگوی چندشقی	غیرخطی، چندپاره‌شدن و چرخشی‌شدن مهاجرت، بر ساخت عاملیت، بر ساخت هویت‌های جمعی، طولانی‌شدن بی‌حرکی، بر ساخت شبکه‌های اجتماعی و مهارت‌افزایی
۶	مهاجرت رو به جلو/مهاجرت چندپاره	موقتی و مخاطره‌آمیز شدن مهاجرت، فرایند سه مرحله‌ای شدن مهاجرت، احساس گیرافتادن، ابهام در شروع و پایان مهاجرت
۷	مهاجرت رو به جلو/مهاجرت بی‌قاعده	فعال شدن گروه‌های راست افراطی، کند شدن فرایند سیستم پناهندگی، افزایش مخاطرات، تقویت شبکه‌های قاچاق، زیست برزخ‌گونه مداوم
۸	استراتژی‌های سازگاری مهاجرت	متنوع‌شدن مسیرهای مهاجرت، تغییر هویت، تغییر الگوی مهاجرت نسلی، تقویت اقتصاد اخلاقی، حرفه‌ای شدن شبکه‌های قاچاق، تقویت شبکه‌های حمایتی
۹	مهاجرت واسطه‌ای	تکامل روابط اجتماعی مهاجران، مدیریت مهاجرت به عنوان یک اهرم فشار از سوی دولت، اقتصاد سیاسی مهاجرت، عاملیت محور بودن
۱۰	مهاجرت رو به جلو/حرکت‌های ثانویه	وقفه‌های طولانی مدت، فرایندی‌شدن مهاجرت، بی‌حرکی زمانمند، چندپاره شدن مهاجرت، مرحله‌ای و سلسله‌مراتبی‌شدن مهاجرت، پیامدهای غیرقابل پیش‌بینی و غیرحتمی، پویایی، تحرک و عاملیت
۱۱	مهاجرت عبوری	حرکت‌های چندسویه/چندجهتی، افزایش آگاهی، کنشگری و فاعلیت، شکل‌گیری استراتژی مقاومت، گسترش نظارت‌های دولتی
۱۲	مهاجرت عبوری	پیچیده شدن مهاجرت، غیرعقلانی شدن تصمیمات، فعال شدن عاملیت‌ها، طولانی و چندپاره‌شدن مهاجرت، غیرقابل پیش‌بینی
۱۳	مهاجرت عبوری	طولانی‌شدن مهاجرت، بی‌قاعده شدن مهاجرت، جریان‌های مختلط مهاجرت، پیامدهای ناخواسته، استراتژی متنوع شدن مخاطرات، استراتژی خودگزینشی مهاجرت، سازگاری انعطاف‌پذیر
۱۴	مهاجرت عبوری	امنیتی‌سازی و سیاسی‌شدن حرکت‌های انسانی، نهادینه‌شدن مهاجرت، افزایش بی‌قاعدگی مهاجرت

افزایش خشونت فیزیکی (Mixed Migration Centre, 2021)، احساس گیرافتادن (Kuschminder, 2017)، فعال شدن گروه‌های راست افراطی (Kuschminder & Siegel, 2016)، نیز از دیگر تبعات مسئله‌برانگیز مهاجرت می‌باشد. از دیگر کارکردهای تقویت‌کننده که متأثر از الگوهای مهاجرت می‌باشد می‌توان به پیدایش نیروی کار ارزان (European Union Agency for Asylum, 2022)، برساخته‌شدن هویت‌های جمعی، شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی و افزایش مهارت‌ها (Kaytaz, 2016)، پیدایش اخلاق اقتصادی مهاجرت (Donini, Monsutti & Scalettari, 2016)، فعال شدن عاملیت مهاجران، ایجاد فرصت‌های جدید و تکامل روابط اجتماعی مهاجران (Crawley & Jones, 2020; Missbach, 2019)، افزایش آگاهی به واسطه فناوری‌های دیجیتال، کنشگری دیجیتال و شکل‌گیری استراتژی مقاومت (Godin & Dona, 2021) و استراتژی خودگزینشی مهاجرت و سازگاری انعطاف‌پذیر (Duvell, 2014) اشاره نمود.

بعضی از پیامدهای طبیعی مهاجرت را نیز می‌توان به متنوع شدن مسیرهای مهاجرت، غیرخطی شدن، چندپاره شدن و چرخشی شدن مهاجرت، ابهام در شروع و پایان مهاجرت، تغییر الگوی مهاجرت نسلی، فرایندی شدن مهاجرت و حرکت‌های چندسویه/ چندجهتی نام برد (De Haas, 2008; Kaytaz, 2016; Kuschminder, 2017; Donini, Monsutti & Scalettaris, 2016; Schapendonk, 2021; Godin & Dona, 2021; Missbach, 2019).

مطالعات دهه اخیر نشان می‌دهد که پیامدهای ناشی از الگوهای چندشقی مهاجرت نه تک‌بعدی‌اند و نه قابل فهم در چارچوب‌های خطی کلاسیک «مبدأ/مقصد». در رویکرد نوین، پیامدها تابع برهم‌کنش پویا میان عوامل ساختاری (سیاست‌های کنترلی، بحران‌های اقتصادی و امنیتی) و عاملیتی (استراتژی‌های فردی، شبکه‌های فراملی) هستند. بنابراین هر پیامد باید در بستر چرخه‌ای و چندمرحله‌ای تحرک، سکون و بازتحرک مورد واکاوی قرار گیرد. بر همین اساس، پیامدهای الگوهای جدید مهاجرت نه همواره بحران‌زا هستند و نه ذاتاً فرصت‌آفرین، بلکه بر مبنای برهم‌کنش زمانمند بین ساختارها و عاملیت‌ها طیفی از آثار تقویت‌کننده، مختل‌کننده و طبیعی را پدید می‌آورند. با نگاهی به جامعه مهاجران افغانستانی در ایران می‌توان به این نتیجه رسید که با توجه به تنوع تبعات مهاجرت، به‌کارگیری رویکردی چندبعدی و انعطاف‌پذیر در سیاست‌گذاری اجتناب‌ناپذیر است چرا که از یک‌سو باید پیامدهای مثبت توانمندسازی و مهارت‌افزایی مرتبط با الگوهای مهاجرت را تقویت کرد و از سوی دیگر، هزینه‌های انسانی و امنیتی ناشی از شبکه‌های غیررسمی را کاهش داد.

به‌طور کلی از دو منظر می‌توان پیامدهای الگوهای مهاجرت را مورد تبیین قرار داد. از منظر تجربی، ترکیب پیامدهای تقویت‌کننده و مختل‌کننده مهاجرت به برساخت شرایطی «برزخی» اما در عین حال سرشار از «اشکال جدید عاملیت» انجامیده است. از منظر سیاستی، فهم این پیامدهای چندگانه می‌تواند چارچوب و چشم‌اندازی را برای کنشگران سیاسی ترسیم کند تا از طریق آن سیاست‌های ادغام انعطاف‌پذیرتر، مدیریت مخاطرات مرزی و حمایت هدفمند از شبکه‌های اجتماعی مهاجران را در زیست‌جهان مهاجران در پیش بگیرند. شواهد نشان می‌دهد که در یک دهه اخیر، اعمال سیاست‌های کنترل‌محور دولت‌ها به منظور کاهش موج‌های مهاجرتی، پیامدهای پارادوکس گونه‌ای را در پی داشته است. در واقع این سیاست‌های محدودکننده اغلب به تنوع‌بخشی مسیرهای مهاجرت و تداوم شبکه‌های غیررسمی منجر شده است یعنی هدف کنترل مطلق، عملاً به گسترش راه‌های جایگزین متنوع، ختم شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد براساس مطالعاتی که تاکنون انجام شده است، دو رهیافت را می‌توان در مقوله‌بندی الگوهای مهاجرت در پیش گرفت:

۱. الگوهای مهاجرت دوشقی (اجباری/داوطلبانه؛ مقصد/مبدأ؛ شمال/جنوب؛ جاذبه/دافعه و...) که دارای ماهیتی خطی، غیرتعاملی، استاتیک، تک‌بعدی، ساختارگرا و تعیین‌گرا می‌باشند.
۲. الگوی چندشقی که الگوهای مختلفی را در بر می‌گیرد (از قبیل مهاجرت رو به جلو، مهاجرت چندپاره، مهاجرت مختلط، مهاجرت باواسطه و...) ماهیت این الگوهای غیرخطی، دینامیک، چندبعدی، تعاملی (رابطه‌ای^۱)، عاملیت‌محور و... می‌باشند. براساس پرسش این پژوهش انواع الگوهای مهاجرتی در قالب کلی جدول ۵ قابل دسته‌بندی می‌باشد.

جدول ۵. چشم‌انداز کلی مقوله‌بندی الگوهای مهاجرت

پیامد الگو	الگوی مهاجرت
ساختاری، غیرتعاملی (غیررابطه‌ای)، خطی	الگوهای مهاجرت دوشقی/دوقطبی
تعاملی (رابطه‌ای ^۲)، غیرخطی، فرایندی	الگوهای مهاجرت چندشقی/چندقطبی

^۱ تمایلات مهاجرتی افراد از بعد رابطه‌ای برخوردار می‌باشد. یعنی انگیزه‌های افراد تحت تأثیر اعضای خانواده قرار دارد که آنها شخص را به مهاجرت تشویق کرده، تسهیلات لازم را فراهم نموده و یا مانع مهاجرت عضو خانوار می‌شوند. به‌عنوان نمونه شخصیت‌های مقتدر خانواده‌های گسترده تصمیم می‌گیرند که چه اعضای به نفع سایر اعضا باید مهاجرت کنند. بنابراین تمایل به مهاجرت در واحدهای گسترده‌تر اجتماعی توزیع می‌شود (Carling, 2021; 2012a; Hannaford, 2007; Gaibazzi, Fleischer, 2017).

^۲ Relational Aspects

الگوهای مهاجرت در دهه اخیر، به تدریج از چارچوب‌های دوشقی (مبدأ-مقصد یا اجباری-داوطلبانه) فاصله گرفته و شکل‌های پیچیده‌تری همچون مهاجرت چندشقی (مهاجرت عبوری، مهاجرت رو به جلو، حرکت‌های ثانویه و نیز وضعیتی از بی‌حرکی اجباری) به خود گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مهاجرت از الگوی چندمرحله‌ای و غیرخطی برخوردار شده است بسیاری از مهاجران در حین جابه‌جایی، فرایندی گام‌به‌گام طی می‌کنند و در هر مرحله با توجه به محدودیت‌های مرزی، موقعیت اقتصادی-اجتماعی مقصد موقت و شبکه ارتباطی خود تصمیم جدیدی می‌گیرند. در نتیجه، مهاجرت به فرایندی پویا بدل شده که نمی‌توان آن را در یک الگوی خطی ساده خلاصه کرد. سیاست‌های مرزی و امنیتی نیز بر الگوها تاثیرگذار بوده است. سخت‌تر شدن قوانین و کنترل‌های مرزی در برخی کشورها، به جای کاهش حجم مهاجرت، به تقویت مسیرهای غیررسمی، تشدید مخاطرات انسانی و افزایش هزینه‌های فردی/جمعی منجر شده است. همچنین برون‌سپاری مدیریت مرزی به کشورهای «واسطه» سبب پیچیده‌تر شدن الگوهای مهاجرت در مناطق عبوری شده است.

مرور مقالات نشان داد که مهاجران صرفاً منفعل نیستند، بلکه به‌طور فعال، راهبردهای گوناگونی (از جمله تغییر مقصد، استفاده از شبکه‌های فراملی، یا توقف‌های طولانی در کشورهای عبوری) را برای مقابله با محدودیت‌ها به کار می‌گیرند. لذا درک تحرک و بی‌حرکی اجباری تنها با تکیه بر عوامل ساختاری کافی نیست، بلکه باید عاملیت انسانی را نیز مدنظر داشت. مهاجرت پیامدهای دوگانه و متناقضی را در پی دارد. از یک‌سو، مهاجرت چندمرحله‌ای ممکن است زمینه بهره‌مندی از نیروی کار ارزان و تنوع فرهنگی را برای برخی جوامع مقصد فراهم کند. از سوی دیگر، خطرات قاچاق انسان و طولانی‌تر شدن دوره بلاتکلیفی پناهجویان و مهاجران را افزایش می‌دهد.

یافته‌های مرور حاضر حاکی از آن است که الگوهای جدید مهاجرت (عبوری، چندمرحله‌ای، رو به جلو، حرکت‌های ثانویه) در نتیجه تعامل پویای ساختار (سخت‌گیری مرزی، عدم ثبات سیاسی، رکود اقتصادی) و عاملیت مهاجران (تصمیم‌گیری مستمر، مقاومت در برابر محدودیت‌ها، اتکا به شبکه‌های دیجیتال) شکل گرفته‌اند. برخلاف تصور رایج که مهاجران را منفعل و گرفتار در «بحران مهاجرت» می‌پندارد، مقاله‌های بررسی‌شده نشان می‌دهند کنشگران مهاجر، توان بالایی در تغییر مسیر و برگزیدن گزینه‌های بدیل دارند.

مطالعات داخلی درباره مهاجران در ایران نیز، هرچند کم‌شمارتر از مطالعات خارجی است، همین منطق تعاملی را کم‌وبیش تأیید می‌کنند. به‌ویژه مهاجران افغانستانی نمونه‌ای از تجربه‌های چندمرحله‌ای را نشان می‌دهند، حضور موقت در ایران، تلاش برای حرکت به کشور ثالث یا بازگشت مجدد به افغانستان که همگی براساس فرصت‌ها و محدودیت‌های قانونی رقم می‌خورد. این پژوهش نشان داد که چارچوب‌های خطی و دوشقی، دیگر پاسخ‌گوی واقعیت‌های کنونی مهاجرت نیستند. در عوض، الگوهای چندشقی بر فرایندی بودن و چندمرحله‌ای بودن مهاجرت تأکید دارند. مرور مقالات نشان می‌دهد که:

۱. سیاست‌های کنترلی معمولاً موجب توقف کامل مهاجرت نمی‌شود، بلکه مسیرها و شیوه‌های آن را دگرگون می‌سازد.
۲. عاملیت مهاجران و استفاده از فناوری‌های نوین، امکان تصمیم‌گیری مرحله به مرحله را تقویت کرده و به مهاجران اجازه می‌دهد در برابر محدودیت‌ها، راهکارهای خلاقانه‌ای پیدا کنند.
۳. نگاه کلان‌روایت اروپامحور به مهاجرت، بخشی از پویایی‌های درونی (از جمله مهاجرت‌های جنوب-جنوب و تعامل‌های منطقه‌ای) را نادیده گرفته است.

وجود سیاست‌های موقتی یا متغیر مهاجرت در ایران، به‌ویژه سیاست‌هایی که در مورد مهاجران افغانستانی در طول چند دهه از سوی دولت‌های مختلف اعمال شده است می‌تواند سبب شکل‌گیری مسیرهای جدید و غیررسمی در مهاجرت شود. مطالعه و درک پیامدهای این سیاست‌ها بر رفتار مهاجران، به فهم الگوهای پیچیده‌تر رفت‌وآمد و بی‌حرکی اجباری کمک می‌کند. همان‌طور که یافته‌ها نشان داد، عاملیت مهاجران در تصمیم‌گیری‌های مهاجرتی بسیار برجسته و تاثیرگذار می‌باشد. لازم است در پژوهش‌های داخلی، رویکردی کیفی‌تر برای درک استراتژی‌های فردی و خانوادگی مهاجران به کار گرفته شود. استفاده از مصاحبه‌های عمیق و قوم‌نگاری می‌تواند فرایند تصمیم‌سازی پناهجویان، مهاجران اقتصادی، یا مهاجران در وضعیت نامشخص را آشکار سازد. الگوهای مهاجرت در ایران همچون سایر کشورها دارای پیامدهای متناقضی بوده و می‌باشد. از یک‌سو، حضور مهاجران می‌تواند فرصت‌های اقتصادی (نیروی کار ارزان و ماهر) و تنوع فرهنگی را تقویت کند. از سوی دیگر، ممکن است هزینه‌های اجتماعی، امنیتی

و خدمات رفاهی را تحت تأثیر قرار دهد. پژوهش‌های آینده باید این ابعاد و پیامدهای دوگانه را با داده‌های کمی و کیفی مستند و مستدل نمایند.

در نهایت، نتایج این مرور نشان می‌دهد که برای تبیین و مدیریت «مهاجرت چندشقی» و سایر الگوهای نوظهور، تلفیق رویکردهای ساختاری با توجه به عاملیت مهاجران ضروری است. به همین دلیل، تحقیقات بومی و روزآمد در ایران می‌تواند با تأکید بر تجارب زیسته مهاجران در نقاط مختلف کشور، هم در سطح سیاست‌گذاری داخلی و هم در تعاملات منطقه‌ای، نقش راهبردی ایفا نماید.

با توجه به مرور مطالعات در سطح جهانی، پیشنهاد می‌گردد که برای واکاوی الگوهای مهاجرت افغانستانی‌ها در ایران، پژوهشگران به نکات ذیل توجه نمایند: ۱. **مطالعات طولی**: انجام تحقیقات طولی یا کیفی در میان مهاجران افغانستانی برای فهم بهتر الگوی رو به جلو، بازگشت‌های موقت و حرکت‌های ثانویه. ۲. **بررسی نقش شبکه‌ها و فناوری**: توجه به چگونگی اثرگذاری شبکه‌های اجتماعی، اینترنت و گوشی‌های هوشمند در مسیر مهاجران و تصمیم‌سازی گام‌به‌گام آن‌ها. ۳. **ارزیابی سیاست‌های داخلی**: سنجش پیامدهای سیاست‌های ناپایدار یا موقتی دولت‌ها بر شکل‌گیری انواع الگوهای مهاجرت.

از مجموع این یافته‌ها چنین برمی‌آید که برای فهم و مدیریت مهاجرت باید از چارچوب‌های تک‌بعدی فاصله گرفت و سراغ رویکردهای چندجانبه رفت. در سیاست‌گذاری، افزودن ملاحظات انسانی، اتکا بر شواهد علمی از داده‌های میدانی ایران و تأکید بر همکاری‌های منطقه‌ای می‌تواند به کاهش هزینه‌های انسانی و اقتصادی مهاجرت‌های پیچیده کمک کند.

منابع

- زندى ناوگران، لیلدا؛ عسکری ندوشن، عباس؛ صادقی، رسول؛ افراسیابی، حسین؛ عباسی‌شوازی، محمدجلال (۱۴۰۲). ادغام هویتی نسل‌های اول و دوم مهاجران افغانستانی در ایران: یک مطالعه داده‌بنیاد. *رقاه اجتماعی*، ۲۳ (۸۹)، ۱۶۵-۲۰۶. <http://dx.doi.org/10.32598/refahj.23.89.4154.1>
- زندى ناوگران، لیلدا؛ عسکری ندوشن، عباس؛ صادقی، رسول؛ افراسیابی، حسین؛ عباسی‌شوازی، محمد جلال (۱۴۰۲). واکاوی فرایند بین‌نسلی ادغام فرهنگی مهاجران افغانستانی در جامعه ایران: یک مطالعه داده‌بنیاد. *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۹ (۷۳)، ۱۱-۳۷. <https://doi.org/10.22034/jcsc.2022.559929.2595>
- سجادپور، فرزانه؛ جمالی یوسفی، ابراهیم (۱۳۹۵). زنان افغان مهاجر و چالش‌های بازگشت به وطن: مطالعه‌موردی زنان مهاجر افغان ساکن شهر مشهد. *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۲۶ (۲)، ۱۳۱-۱۵۱. <https://doi.org/10.22059/IJAR.2016.61943>
- صادقی، رسول؛ عباسی‌شوازی، محمد جلال (۱۳۹۵). بازگشت به وطن یا ماندن جوانان افغانستانی در ایران. *مطالعات جمعیتی*، ۲ (۱)، ۱۱۹-۱۵۰. https://jips.nipr.ac.ir/article_89573.html
- صادقی، رسول؛ محمدی، عبدالله؛ عباسی‌شوازی، محمدجلال (۱۳۹۸). مسئله اجتماعی مهاجرت از افغانستان: تمایلات و عوامل پشتیبان. *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۱۰ (۱)، ۹۷-۱۱۸. https://ijsp.ut.ac.ir/article_76169.html
- عباسی‌شوازی، محمد جلال؛ صادقی، رسول؛ محمدی، عبدالله (۱۳۹۵). ماندن یا مهاجرت دوباره مهاجران بازگشته افغانستانی از ایران به کشورشان و عوامل تعیین‌کننده آن. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۱ (۲۱)، ۹-۴۰. https://www.jpaiassoc.ir/article_30184.html
- محمدی، عبدالله؛ صادقی، رسول (۱۳۹۸). قاچاق مهاجر به مشابه تجارت: کندوکاو فرایند قاچاق مهاجران اقتصادی از افغانستان به ایران. *مطالعات جامعه‌شناختی*، ۲۶ (۱)، ۳۹-۶۸. https://jsr.ut.ac.ir/article_72842.html
- میرزائی، حسین (۱۳۹۵). راهبردهای فرهنگ‌پذیری و بهداشت روانی مهاجرین افغانستانی در شهرک قائم قم (مطالعه‌ای انسان‌شناختی). *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۳ (۷)، ۱۸۹-۲۴۵. https://rjsw.atu.ac.ir/article_8100.html
- میرزائی، حسین (۱۳۹۶). بررسی انطباق تحصیلی مهاجران افغانستانی در ایران. *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۴ (۱۱)، ۴۳-۸۴. https://rjsw.atu.ac.ir/article_9650.html
- میرزائی، حسین (۱۳۹۸). بررسی انسان‌شناختی روزمرگی راهبردهای اقتصادی مهاجران افغانستانی. *مطالعات فرهنگ و هنر آسیا*، ۱ (۱)، ۲۹۷-۳۳۴. https://asianculture-artstudies.ihs.ac.ir/article_2886.html
- Abbasi-Shavazi, M. J., Sadeghi, R., & Mohammadi, A. (2017). Staying or Remigration among Afghan Returnees and its Determinants. *Journal of Population Association of Iran*, 11(22), 10-41. [In Persian]. https://www.jpaiassoc.ir/article_30184.html
- Ahrens, J., & King, R. (Eds.). (2023). *Onward migration and multi-sited transnationalism: Complex trajectories, practices and ties*. (IMISCOE Research Series). Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-12503-4>
- Artuc, E., & Ozden, C. (2018). Transit migration: All roads lead to America. *The Economic Journal*, 128(612), 306-334.

<https://doi.org/10.1111/ecej.12456>

- Bhachu, P. (1985). *Twice migrants: East African Sikh settlers in Britain*. Tavistock Publications.
<https://escholarship.org/content/qt840862km/qt840862km.pdf>
- Bowstead, J. C. (2017). Segmented journeys, fragmented lives: Women's forced migration to escape domestic violence. *Journal of Gender-Based Violence, 1*(1), 45–60. <https://doi.org/10.1332/239868017X14912933953340>
- Carling, J. (2002). Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 28*(1), 5–42. <https://doi.org/10.1080/13691830120103912>
- Carling, J., & Schewel, K. (2017). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 44*(6), 945–963. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384146>
- Carling, J., Aslany, M., Mjelva, M. B., & Sommerfelt, T. (2021). *Systematic review of determinants of migration aspirations* (QuantMig Project Deliverable D2.2). University of Southampton.
<https://www.quantmig.eu/res/files/QuantMig%20D22%202021-01-29.pdf>
- Castagnone, E. (2011). Transit migration: A piece of the complex mobility puzzle. The case of Senegalese migration. *Cahiers de l'urmis, 13*, 1–29. <https://doi.org/10.4000/urmis.927>
- Collyer, M. (2007). In-between places: Trans-Saharan transit migrants in Morocco and the fragmented journey to Europe. *Antipode, 39*(4), 668–690. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2007.00546.x>
- Collyer, M., Duvell, F., & de Haas, H. (2012a). Critical approaches to transit migration. *Population, Space and Place, 18*(4), 407–414. <https://doi.org/10.1002/psp.630>
- Collyer, M., & de Haas, H. (2012b). Developing dynamic categorisations of transit migration. *Population, Space and Place, 18*(4), 468–481. <https://doi.org/10.1002/psp.635>
- Condon, S. A., & Ogden, P. E. (1996). Questions of emigration, circulation and return: Mobility between the French Caribbean and France. *International Journal of Population Geography, 2*(1), 35–50. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1220\(199603\)2:1<35::AID-IJPG14>3.0.CO;2-A](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1220(199603)2:1<35::AID-IJPG14>3.0.CO;2-A)
- Crawley, H., & Jones, K. (2020). Beyond here and there: (Re)conceptualising migrant journeys and the in-between. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 47*(14), 3226–3242. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1804190>
- Dankwah, K., & Valenta, M. (2017). Mixed fragmented migrations of Iraqis and challenges to Iraqi refugee integration: The Jordanian experience. *Middle Eastern Studies, 54*(2), 253–269. <https://doi.org/10.1080/00263206.2017.1387852>
- Das Gupta, T. (2022). *Twice migrated, twice displaced: Indian and Pakistani transnational households in Canada*. University of British Columbia Press.
- De Genova, N. P. (2002). Migrant illegality and deportability in every day life. *Annual Review of Anthropology, 31*(1), 419–447. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085432>
- De Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review, 44*(1), 227–264. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- De Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies, 9*(8), 1–35. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>
- Della Puppa, F., & King, R. (2019). The new twice migrants: Motivations, experiences and disillusionments of Italian-Bangladeshis relocating to London. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 45*(11), 1936–1952. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1438251>
- De Voretz, D. J., Ma, J., & Zhang, K. (2003). Triangular human capital flows: Some empirical evidence from Hong Kong. In J. G. Retiz (Ed.), *Host societies and the reception of immigrants* (pp. 469–492). University of California, Center for US-Mexican Studies.
- Donini, A., Monsutti, A., & Scalettaris, G. (2016). *Afghans on the move: Seeking protection and refuge in Europe* (Global Migration Research Paper). Geneva.
- Duvell, F. (2006). *Crossing the fringes of Europe: Transit migration in the EU's neighbourhood* (COMPAS Working Paper No. 33). University of Oxford.

- Duvell, F. (2012). Transit migration: A blurred and politicised concept. *Population, Space and Place*, 18(4), 415-427. <https://doi.org/10.1002/psp.631>
- Duvell, F. (2014). Transit migration in the European migration spaces: Politics, determinants and dynamics. In F. Duvell, I. Molodikova, & M. Collyer (Eds.), *Transit migration in Europe*. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9789048523160-011>
- Düvell, F., Vollmer, B., & Triandafyllidou, A. (2010). 'Ethical issues in irregular migration research in Europe'. *Population, Space and Place*, 16(3), 227-239. <https://doi.org/10.1002/psp.590>
- Espósito, F., Murtaza, A., Peano, I., & Vacchiano, F. (2020). Fragmented citizenship: Contemporary infrastructures of mobility containment along two migratory routes. *Citizenship Studies*, 24(5), 625-64. <https://doi.org/10.1080/13621025.2020.1784642>
- EUAA (European Union Agency for Asylum). (2022). *Iran situation of Afghan refugees* (December, 2022). Luxembourg.
- Faggian, A., Mecann, P., & Sheppard, S. (2006). An analysis of ethnic differences in UK graduate migration behavior. *The Annals of Regional Science*, 40(2), 461-471. <https://doi.org/10.1007/s00168-006-0061-y>
- Francisco-Menchavez, V. (2020). All in the family: Transnational families and stepwise migration strategies. *Geographical Research*, 58(4), 377-387. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12416>
- Godin, M., & Dona, G. (2021). Rethinking transit zones: Migrant trajectories and transnational networks in techno-borderspaces. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(14), 3276-3292. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1804193>
- Icduygu, A. (2005). *Transit migration in Turkey: Trends, patterns and issues* (CARIM Research Paper). European University Institute.
- Kaytaz, E. S. (2016). Afghan journeys to Turkey: Narratives of immobility, travel and transformation. *Geopolitics*, 21(2), 284-302. <https://doi.org/10.1080/14650045.2016.1151874>
- Khosravi, Sh. (2018). A fragmented diaspora. *Nordic Journal of Migration Research*, 8(2), 73-81. <https://doi.org/10.1515/njmr-2018-0013>
- King, R., & Karamoschou, C. (2019). Fragmented and fluid mobilities: The role of onward migration in the new map of Europe and the Balkans. *Migration and Ethnic Themes*, 2, 141-169. <https://doi.org/10.11567/met.35.2.2>
- Konadu-Agyemang, K. (1999). Characteristics and migration experience of Africans in Canada with specific reference to Ghanaians in greater Toronto. *Canadian Geographies*, 43(4), 400-414. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1999.tb01397.x>
- Kraler, A., & Ahrens, J. (2023). *Conceptualising migrant irregularity for measurement purposes*. Danube University Krems. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7868237>
- Kuschminder, K. (2017). Afghan refugee journeys: Onwards migration decision-making in Greece and Turkey. *Journal of Refugee Studies*, 31(4), 566-587. <https://doi.org/10.1093/jrs/fex043>
- Kuschminder, K., & Siegel, M. (2016). *Rejected Afghan asylum seekers in the Netherlands: Migration experiences, current situations and future aspirations* (MERIT Working Papers). Maastricht Graduate School of Governance, UNU-MERIT.
- Massey D. S., & Taylor J. E. (2004). Back to the future: Immigration research, immigration policy and globalization in the twenty-first century. In D. S. Massey & J. E. Taylor (Eds.), *International Migration: Prospects and Policies in a Global Market* (pp. 373-388). Oxford University Press.
- Mirzaee, H. (2016). Acculturation strategies and mental health of Afghan immigrants in Iran: An anthropological study. *Journal of Social Work Research*, 3(7), 189-245. [In Persian]. <https://doi.org/10.22054/rjsw.2016.8100>
- Mirzaei, H. (2017). An investigation of the educational integration of Afghan immigrants in Iran. *Journal of Social Work Research*, 4(11), 43-84. [In Persian]. <https://doi.org/10.22054/rjsw.2017.9650>
- Mirzaei, H. (2019). An anthropological study of economic strategies of Afghan immigrants in quotidian life. *Asian Culture and Art Studies (Motaleat-e Farhang va Honare Asiya)*, 1(1), 297-334. [In Persian]. <https://doi.org/10.30465/acas.2019.2886>
- Missbach, A. (2019). Asylum seekers' and refugees' decision-making in transit in Indonesia: The need for in-depth and longitudinal research. *Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia*, 175(4), 419-445. <https://doi.org/10.1163/22134379-17504006>
- Mixed Migration Centre. (2021). *Afghans en route to Turkey: Routes, protection, risks and access to assistance* (MMC Asia 4Mi

- Snapshot, November 2021). Denmark.
- Mixed Migration Centre. (2022). *The role of smugglers in Afghans, irregular journeys to Turkey* (MMC Asia 4Mi Snapshot, October 2022). Denmark.
- Mohammadi, A., & Sadeghi, R. (2019). Migrant smuggling as 'Business': Exploration the process of smuggling of economic migrants from Afghanistan to Iran. *Sociological Review*, 26(1), 39–68. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/JSR.2019.72842>
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *PLOS Medicine*, 6(7), e1000097. <https://doi.org/10.1136/bmj.b2535>
- Monti, A. (2019). Re-emigration of foreign-born residents from Sweden: 1990-2015. *Population, Space and Place*, 26(2), 1–15. <https://doi.org/10.1002/psp.2285>
- Moret, J. (2018). *European Somalis, post-migration movements: Mobility capital and the transnationalisation of resources*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-95660-2>
- Nekby, L. (2006). The emigration of immigrants, return vs onward migration: Evidence from Sweden. *Journal of Population Economics*, 19, 197–226. <https://doi.org/10.1007/s00148-006-0080-0>
- Ossman, S. (2013). *Moving matters: Paths of serial migration*. Stanford University Press.
- Ott, E. (2011). *Get up and go: Refugee resettlement and secondary migration in the USA* (Policy Development and Evaluation Service). UNHCR.
- Papadopoulou-Kourkoula, A. (2008). *Transit migration: The missing link between emigration and settlement*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230583801>
- Paul, A. M., & Yeoh, B. S. A. (2021). Studying multinational migrations: Speaking back to migration theory. *Global Networks*, 21(1), 3–17. <https://doi.org/10.1111/glob.12282>
- Paul, A. M. (2017). *Multinational maids: Stepwise migration in a global labor market*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108120357>
- Petticrew, M., & Roberts, H. (2006). *Systematic reviews in the social sciences: A practical guide*. Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470754887>
- Ramos, C. (2017). Onward migration from Spain to London in times of crisis: The importance of life-course junctures in secondary migrations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(11), 1841–1857. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1368372>
- Sadeghi, R., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2016). Return Migration to Afghanistan or Staying in Iran among Afghan Youth. *Iranian Population Studies*, 2(1), 119–150. [In Persian]. https://jips.nipr.ac.ir/article_89573.html?lang=en
- Sadeghi, R., Mohammadi, A., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2019). The Social Problem of Migration from Afghanistan: Aspirations and Drivers. *Journal of Social Problems of Iran*, 10(1), 97–118. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2020.76169>
- Sajadpour, F., & Jamali, E. (2016). Emigrant Afghan Women and Home-Returning Challenges (Case Study: Afghan Emigrant Women Residing in the City of Mashhad). *Iranian Journal of Anthropological Research*, 6(2), 135–155. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/ijar.2016.61943>
- Schapendonk, J. (2013). From transit migrants to trading migrants: Development opportunities for Nigerians in the transnational trade sector of Istanbul. *Sustainability*, 5(7), 2856–2873. <https://doi.org/10.3390/su5072856>
- Schapendonk, J. (2020). *Finding ways through Eurospace: West African movers re-viewing Europe from the inside*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.3167/9781789206807>
- Schapendonk, J. (2021). Counter moves. Destabilizing the grand narrative of onward migration and secondary movements in Europe. *International Migration*, 59(6), 45–58. <https://doi.org/10.1111/imig.12923>
- Schewel, K. (2019). Understanding immobility: Moving beyond the mobility bias in migration studies. *International Migration Review*, 54(2), 328–355. <https://doi.org/10.1177/019791831983195>
- Steiner, I. (2018). Settlement or mobility? Immigrants' re-migration decision-making process in a high-income country setting. *Journal of International Migration and Integration*, 20, 223–245. <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0602-0>
- Tan, G., & Hugo, G. (2017). The transnational migration strategies of Chinese and Indian students in Australia. *Population, Space*

- and Place, 23(6). <https://doi.org/10.1002/psp.2038>
- Üstübici, A., İçduygu, A., Ergün, K., Ekhtiari, M., Cangönül, M., Thenot, E., Adhanom, T., Vlamis, C., Aslam, S., & Fallon, A. (2023). *Comparative experiences of transit migration management* (MIGNEX Background Paper). Peace Research Institute Oslo.
- Valenta, M. (2022). Itinerant labour: Conceptualising circular, serial and stepwise migrations to the Arab Gulf and onwards. *Migration and Development, 11*(3), 674–696. <https://doi.org/10.1080/21632324.2020.1810897>
- Vankova, Z. (2020). *Circular migration and the rights of migrant workers in Central and Eastern Europe: The EU promise of a triple win solution*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-52689-4>
- Wagner, M., Perumadan, J., & Baumgartner, P. (2019). *Secondary movements* (Ceaseval Research on the Common European Asylum System No. 34). International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). <https://B2n.ir/bg6242>
- Wissink, M., & Mazzucato, V. (2018). In transit: Changing social networks of sub-Saharan African migrants in Turkey and Greece. *Social Networks, 53*, 30–41. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2017.03.005>
- Wissink, M., Düvell, F., & Van Eerdekijk, A. (2013). Dynamic migration intentions and the impact of socio-institutional environments: A transit migration hub in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 39*(7), 1087–1105. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.778026>
- Zandi-Navgran, L., Askari-Nodoushan, A., Sadeghi, R., Afrasiabi, H., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2023). Identity Integration of Afghan Immigrants in Iran: A Grounded Theory Study. *Social Welfare Quarterly / Refah Ejtetaei, 23*(89), 165–206. [In Persian]. <https://doi.org/10.32598/refahj.23.89.4154.1>
- Zandi-Navgran, L., Askari-Nodoushan, A., Sadeghi, R., Afrasiabi, H., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2024). Exploring the Inter-generational Process of Cultural Integration of Afghan Immigrants in Iranian Society. *Cultural Studies & Communication, 19*(73), 11–37. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/jcsc.2022.559929.2595>
- Zani, B. (2020). In-between: Re-migration, orbital mobilities and emotional circulations of women from China to Taiwan and back to China. *Asia Pacific Viewpoint, 61*(3), 494–508. <https://doi.org/10.1111/apv.12254>
- Zufferey, J. (2019). Who are the serial movers? Sociodemographic profiles and reasons to migrate to Switzerland among multiple international migrants. In I. Steiner & P. Wanner (Eds.), *Migrants and expats: The Swiss migration and mobility nexus* (pp. 83–100). Springer Open. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05671-1_4

